

Válságkonstrukciók

FCB 900

Tartalomjegyzék

Prológus	3
1. Elméleti bevezető	5
1.1. A probléma elhelyezése	5
1.2. A politikai diskurzus mint nyelvjáték – Wittgenstein nyelvjáték-koncepciója	6
1.2.1. A nyelv használatelmélete	6
1.3.2. A nyelvjátékok mint szabadon alakítható szabályrendszerek	7
1.3.3. A családi hasonlóságok logikája és az „analogikus világszemlélet”	9
2. Empirikus rész	12
2.1. Az empiria kijelölése	12
2.1.1. A megközelítési módszer	12
2.2. A Bajnai Gordon-féle válságkonstrukció	14
2.2.1. A rendkívüli helyzet	14
2.2.2. A válság értelmezése	16
2.2.3. A válság helyesnek vélt megoldása	18
2.2.4. A prognózis	19
2.3. Az Orbán Viktor-féle válságkonstrukció	22
2.3.1. A törvényhozó	22
2.3.2. A „háborús miniszterelnök”	29
2.3.3. A szerepek és a nyelv	33
3. Konklúzió	38
Melléklet	41
Felhasznált irodalom	43
Felhasznált források	45

Prológus

Sherlock Holmest Baker Street-i rezidenciáján gyakran felkereste Lestrade, a Scotland Yard nyomozója, hogy tanácsot kérjen tőle szakmai ügyekben.¹ Egyik alkalommal, látogatása vége féle járván, csak mintegy mellékesen számolt be egy különös esetről, amely mindazonáltal szerintem sokkal inkább tartozott Holmes orvos barátjának, Dr. Watsonnak az illetékességi körébe, mint a magádetektívébe. Ahogy mondta: egy olyan őrült esetéről van szó, aki annyira gyűlöli I. Napóleont, „hogyminden fellelhető szobrát összetöri”. Sőt: egy szobor összetöréséért még lakásokba betörni is hajlandó.

Az orvosi diagnózis nem is késett Dr. Watson szájából:

A monómánia lehetőségei határtalanok. [...] Van egy bizonyos tudatzavar, amelyet a modern francia pszichológia „idée fixe”-nek nevez, és amely egész csekélyke is lehet, és minden egyéb tekintetben teljes józanság kíséri. Például, ha valaki beleássa magát a Napóleon-irodalomba, vagy a családja szerzett valami örökletes sérülést a napóleoni háborúk idején, elképzelhető, hogy kifejleszt egy ilyen fixa ideát, és annak hatása alatt mindenféle elvetemült dologra képes.²

Sherlock Holmes azonban más véleményen volt. Feltűnt neki az ügy néhány apróbb részlete: a „Napóleon-gyűlölő őrült” mindig csak azonos öntőmintából származó szobrokat tör össze, azokat is mindig a tetthelyhez legközelebb eső lámpa fényénél. Ezekből a jelekből arra következtetett, hogy őrültünk cselekedeteit nem az öncélú rombolás vezérli. Azaz nem is őrült: valamilyen célt követ, amelynek a szoborrombolás csak eszközül szolgál. Az orvosi logika tehát tévútra visz az eset kapcsán: az elkövető cselekedeteinek *megértéséhez* nem pszichiáterre, hanem magánnyomozóra van szükség.

Dolgozatunk főszereplői, az „elkövetők”: politikusok. Az általuk elkövetett „bűncselekmény” az, hogy egy meghatározott témáról beszélnek, amelyet „válság”-nak neveznek. Az orvosi szemléletmód, amely a „bűntetteket” önmagukért végrehajtott cselekedetként értékeli, napjaink legtöbb közgazdászának elképzelése azokról a politikusi beszédekről, amelyek témája a „válság”.

A fentebbiekből logikusan következően mi magunk nem kevesebbre vállalkozunk, mint Sherlock Holmes szerepének eljátszására. Azzal az elképzeléssel szeretnénk tehát vitatkozni, amely szerint „a válság” valamiféle, a politikusok szavakban kifejeződő politikai koncepciótól független „objektív mélystruktúra” lenne, amely csak a „kiválasztottak”

¹ DOYLE 2007.

² Uo., 601.

(például közgazdászok) számára hozzáférhető, és az ő tudásuk alapján a politikai szereplők nagy biztonsággal besorolhatók a „szakértő” avagy a „dilettáns” kategóriák valamelyikébe. Úgy véljük, hogy ez a megközelítésmód a politikatudomány számára *irreleváns*, és legfeljebb a politikai szereplők címkézésére alkalmas – mint Dr. Watson fentebb idézett diagnózisa, amely az orvostudomány határsértése a kriminalisztikával szemben.

Ezen feltevésünk bizonyítása érdekében a diszkurzív politikatudomány eszköztárára és Ludwig Wittgenstein gondolataira támaszkodva két, a válságot tárgyaló *valóságkonstrukció* összehasonlítására fogunk vállalkozni. Az elméleti megfontolások és az empirikus vizsgálatok alapján pedig reményeink szerint lehetőségünk nyílik majd a valóságkonstrukciók *általános természetére* vonatkozó következtetések levonására.

1. Elméleti bevezető

1.1. A probléma elhelyezése

A *valóságkonstrukciók* feltárásával a világ bizonyos értelmezését írhatjuk le, amit a politikai cselekvő a politika egyetlen igaz leírásaként próbál láttatni. Ezt a valóságábrázolást a modern politikatudomány főárama pusztán szubjektív véleményként értelmezi. Szabó Márton szavaival élve: „A politika realitása és objektív valósága ugyanis állítólag éppen a szavakon *túl* található, ezért a komoly politikatudomány mellőzi a bizonytalan státusú szövegek vizsgálatát; vagy eltávolítja őket az útból vagy átnéz rajtuk, mintha nem is lennének. Vannak »szövegtudományok« és »valóságtudományok«, de a kettőnek nincs köze egymáshoz.”³ A mi pozíciónk nevezhető valamiféle „*nyelvi idealizmus*”-nak, amennyiben a kifejezés alatt azt értjük, hogy nyelvi gyakorlataink képesek bizonyos igazságokat és valóságokat létrehozni.⁴ Ezt a felfogást jól szemlélteti Epiktétosz klasszikus mondása, amely szerint „Nem a tettek [*pragmata*] rendítik meg az embert, hanem a tettekről hírt adó szavak [*dogmata*].”⁵ Az idézetből kiolvasható: koncepciónk nem vonja kétségbe a „politika valóságának”, azaz a *pragmata* világának létezését, mindössze annyit állít, hogy az számunkra elsősorban a nyelv által ragadható meg. Ennek oka, hogy egyfelől az ember *megalkotja* tapasztalatait, azaz a jelenségeket szétválaszthatatlanul összekapcsolja bizonyos jelentésekkel; másfelől, hogy – Michael Oakeshott találó megjegyzését kölcsönvéve – „a politika mindig is háromnegyed részt beszélgetésből állt.”⁶ Ilyen értelemben kiindulópontunk nevezhető *konstruktivistának*.

Feltételezzük tehát, hogy a politika mint vizsgálati tárgy nem függetleníthető a vele kapcsolatos nyelvi jelenségek értelmezésétől – azaz attól, hogy a politikusok miről, mennyit és hogyan beszélnek. Beszéd közben ugyanis nemcsak leírják, hanem alakítják, konstruálják is a valóságot. A politikai beszédek tehát nem a politikai intézmények vagy gazdasági folyamatok mélysége feletti átlátszó felszínt, hanem sokkal inkább magát a mélységet alkotják.⁷

A következőkben amelletts kísérelünk majd meg érvelni, hogy ezek a politikai diskurzusok értelmezhetőek wittgensteini értelemben vett nyelvjátékokként.

³ Vö.: SZABÓ 2003, 7.

⁴ „Linguistic idealism is the claim that some truths or realities are created by our linguistic practices.” (BLOOR 1996, 356.)

⁵ Epiktétoszt idézi: KOSELLECK 2003a, 121.

⁶ Oakeshottot idézi: SZABÓ 2003, 100.

⁷ SZABÓ 2011, 67.

1.2. A politikai diskurzus mint nyelvjáték – Wittgenstein nyelvjáték-koncepciója

1.2.1. A nyelv használatelmélete

Ludwig Wittgenstein késői munkásságának nyelvjáték-koncepciója véleményünk szerint megfelelő elméleti alapot szolgáltat a dolgok „mélystruktúrájának” megismerését célul kitűző szcientizmus elleni érveléshez, vagy legalábbis egy másféle érvelésmód megalapozásához.⁸ A nyelvjáték-koncepció számunkra leginkább releváns gondolatát talán úgy lehet a legjobban szemléltetni, ha egy kétdimenziós viszonyrendszert képzelünk el: a horizontális tengely szavak közötti viszonyokat ábrázol, a vertikális pedig szavak és „dolgok” („mélystruktúra”) közöttit. Wittgenstein vizsgálódásait az előbbi viszonyrendszerre irányítja, azzal a céllal, hogy „helyreállítsa a jelentés figyelmen kívül hagyott társadalmi és interakciós dimenzióit”.⁹ Eszerint a koncepció szerint tehát a kifejezések jelentését azok nyelvjátékokban, azaz egyedi, bizonyos keretek közt szabadon alakítható szabályrendszerekben – esetünkben: politikai diskurzusokban – való *használata* határozza meg.¹⁰ Ebből következően vizsgálataink célja nem az lesz, hogy a tárgyalt diskurzusokról megállapítsuk, azok mennyiben felelnek meg bizonyos „igazságkritériumoknak”, hanem hogy természetükből adódóan önkényes szabályaikat, előfeltevéseiket, az általuk létrehozott *valóságkonstrukciók* főbb vonásait megmutatkozásra bírjuk.

A wittgensteini megközelítéshez fordulást a mi szempontunkból két tényező is indokolja: egyfelől a koncepciókhoz közel álló konstruktivista ismeretelméleti alapállás, amely alapvető fenntartásokkal kezeli a nyelven túli „mélystruktúra” megismerésére tett kísérleteket,¹¹ és gyanakvó a szcientista koncepciókkal szemben. Másfelől pedig kérdésfeltevésünk módja, a figyelem iránya, amely a politikatudomány fő feladatának az egyes politikai koncepciók *megértését* tekinti. A horizontálissal szemben a vertikális dimenzió zárójelbe tétele az „ontológiai” kérdésfeltevés, a „mélystruktúra” kutatásának félretolását is

⁸ Wittgenstein maga egyáltalán nem akarta filozófiai nézeteit bármiféle tudományos koncepcióba átültetni. Mindazonáltal ez az „önmegtagadás” aligha kötelező érvényű másokra, hiszen „logikailag független filozófiája többi részétől”. (BLOOR 2006, 376.)

⁹ BLOOR 2006, 363-364.

¹⁰ A nyelvfilozófiai irodalom ezt nevezi a „jelentés használatelméleté”-nek. (Vö. FARKAS – KELEMEN 2002, 82-86.)

¹¹ Vö. pl. Szabó Márton Michael Oakeshott-ról adott elemzésével: SZABÓ 2011, 57-71.

jelenti: „A *lényeg* [*essence*] a grammatikában kimondatik.”¹² Az ehhez tartozó wittgensteini imperatívusz pedig: „Ne gondolkozz, hanem nézz!”¹³

A *lényegről* tett wittgensteini megjegyzés kapcsán mindenképpen említést kell tennünk egy korábban már használt kategóriáról: ez pedig a „nyelvi idealizmus”. Ezt Wittgenstein egyik interpretátora (G. E. M. Anscombe) alkalmazta annak filozófiájára. Az értelmezés kulcsmozzanata, hogy a nyelvi gyakorlat (amely a szóhasználaton túl bizonyos „cselekvési mintázatokat” is jelöl) *megteremti* azt, amire vonatkozik. Ez az „idealista” mozzanat lehet részleges vagy teljes. Előbbi vonatkozik például a „dolgok”¹⁴ és a fogalmak kapcsolatára: a „dolgok” – vagy, ahogy korábban neveztük őket: a *pragmata* világa – ugyanis a beszédől független létezéssel bírnak. Mindazonáltal a jelentés nem „olvasható le” egy-egy dologról; továbbá nincsen minden esetre fogalmunk, amikor hasonlóságokat látunk; végül pedig: nem mindig látunk hasonlóságot az azonos fogalom alá eső tárgyakkal sem. Ezekből következően a fogalomalkotásban kell, hogy legyen egy „aktív, kreatív mozzanat”: ez a nyelvi idealizmus játéktéren.¹⁵ Másfelől viszont: bizonyos esetekben a valóságot teljes egészében a nyelv teremti meg, mint például szabályok, jogok, játékok, rituálék esetében. Ilyenkor beszélhetünk „teljes idealizmusról”.¹⁶

Ezen belátások elfogadása a diszkurzív politikatudományban nem más, mint a „lehetőség elve”, amelyet Szabó Márton így definiál: „A politikai diskurzusban a politikai szféra egésze és részei nem szükségszerűen determinált állapotúnak mutatkoznak, hanem a modalitások világának, amelyet a rivalizáló jelentések tárnak fel és a megegyezések rögzítenek. A diszkurzív szemlélet szerint itt kontingenciák mozognak, politikai szerepek és témakonstrukciók, stílusok és megszólási helyek tárulnak fel. A politika terét a lehetséges jelentések töltik ki, és idejét a variációk váltakozása alkotja.”¹⁷ Azaz: a politikusoknak komoly játéktéren van saját valóságkonstrukciójuk kialakítására.

1.3.2. A nyelvjátékok mint szabadon alakítható szabályrendszerek

A fentiek alapján dolgozatunk empirikus részének *egyik teendője* politikai szövegek vizsgálata lesz, a már idézett wittgensteini felszólítás jegyében: „ne gondolkozz, hanem

¹² WITTGENSTEIN 1998, 371. §. Idézi: BLOOR 2006, 356.

¹³ WITTGENSTEIN 1998, 66. §.

¹⁴ Az angol nyelvű irodalom „object” kategóriáját fordítjuk így.

¹⁵ BLOOR 2006, 356-357.

¹⁶ Uo., 357.

¹⁷ SZABÓ 2011, 10.

nézz!”). Ez az első olvasásra némileg radikálisnak tűnő imperatívusz lényegét tekintve csak a jelentés fentebb kifejtett koncepcióját védi: azaz, hogy megkíséreljük a jelentést a szövegkontextus alapján meghatározni. A vizsgálandó két valóságkonstrukció közötti összekötő kapocs a nyelvi kifejezés („válság”) lesz. Előfeltevésünk szerint a két konstrukcióban a „válság” teljesen eltérő jelentéseket fog hordozni.¹⁸

Ez azért lehetséges, mert a nyelvjáteként értelmezett politikai diskurzusok *szabadon alakítható*, partikuláris szabályrendszerek, amelyekhez különböző valóságkonstrukciók kapcsolódnak. Ugyanilyen partikuláris szabályrendszer bármiféle „közgazdász-diskurzus” is, amelyben a közgazdasági racionalitás a mérce. Annak mérce-volta azonban abból adódik, hogy *mérceként használják*: érvényessége tehát csak ebben a diskurzusban van.¹⁹ Oakeshott terminusaival leírva: logikai státuszát tekintve nem *bizonyító* politikai diskurzus, hanem egy olyan *érvelő* diskurzus, amely a közgazdaságtudományban való jártasságából merít legitimációt álláspontjának elfogadtatásához.²⁰ Ismeretelméleti státuszát tekintve azonban nem kiemelt, hanem egyenértékű a magyarországi válság más lehetséges politikusi értelmezéseivel (legyen az akár politikai, akár erkölcsi magyarázat): a politikai helyzetben rejlő kontingenciát egyikük sem képes felszámolni.²¹

Koncepciónk szerint tehát nem létezik bizonyító politikai diskurzus. Ahogy Wittgensteinnél a nyelvjáték szabályainak meghatározásában is a közösségi konvenció a végső autoritás, nem pedig valamiféle – mondjuk így – bizonyított igazság.²² A politikai diskurzusokra vonatkoztatva Wittgenstein elméletét azonban annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy a bennük résztvevő közösség tagjai egyáltalán nem „egyenlő” felek: néhány személy – az *érvelők* – kiemelkedő szerepet tölt be egy-egy diskurzus és a belőle megszülető

¹⁸ Vö. WITTGENSTEIN 1998, 117. §.: „Azt mondja nekem valaki: »Dehát csak érted ezt a kifejezést? Nos hát – én is abban a jelentésben használom, amelyet te ismersz.« - Mintha a jelentés valamiféle atmoszféra volna, amelyet a szó magával cipel, és bármely alkalmazásban magával visz. [...]”

¹⁹ Vö. WITTGENSTEIN 1998., 73. §.: „De nem lehetséges-e, hogy vannak ilyen ’általános’ minták? Mondjuk egy levélséma vagy a *tiszta* zöld mintája?» - Bizonyára! Ám, hogy ezt a sémát mint *sémát* fogjuk fel, és ne mint egy bizonyos levél formáját, a *tiszta* zöld tábláskájában pedig mindannak a mintáját lássuk, ami zöld árnyalatú, és ne a *tiszta* zöld mintáját – ez megint csak e minták alkalmazásán múlik. [...]”

²⁰ Az érvelő és a bizonyító, vagy „*apodeiktikus*” politikai diskurzus összehasonlításához lásd: OAKESHOTT 2001., kül. 177. skk., ill. 183. skk.; továbbá SZABÓ 2011, 62-65. – Oakeshott szerint az érvelő politikai diskurzus megfelel a politika kontingens természetének: „Az ilyen anyagból szerkesztett érvelést nem lehet megcáfolni annak kimutatásával, hogy főtétele nem bizonyosan igaz, vagy hogy a konklúzió bizonytalan, mivel az ilyen érvelések nem is kívánnak dialektikus bizonyítások lenni. Szigorú értelemben véve ezeket egyáltalán nem lehet »megcáfolni«. Ugyanilyen fajta érveléseket lehet szembeállítani velük, amelyek, mindent összevetve, meggyőzőbbnek találtatnak.” (Uo., 182.) Ezzel szemben az „*apodeiktikus*” diskurzus célja az említett kontingencia kiiktatása. Ez azonban Oakeshott szerint lehetetlen: „bármivel is járul ez hozzá a politikai mérlegeléshez és diskurzushoz, sohasem lesz képes megszabadítani azokat a vélekedéstől és találgatástól, vagy bizonyítótá átalakítani azokat az *érvek és ellenérvek* mérlegeléséből.” (Uo., 192.)

²¹ Uo., 192.

²² BLOOR 2006, 374-375.

valóságkonstrukció formálásában. A válság jelentése tehát – bizonyos keretek között – az, amit a diskurzus alakítói adnak neki. És hogy ez a jelentés „igaz-e vagy sem”? Erre a válasz csakis a kérdés visszautasítása lehet. A probléma lényege nem az egy-egy valóságkonstrukcióval kapcsolatban, hogy az „igaz-e”, hanem hogy a beszélő meg tudja-e teremteni hallgatóságában a (szabály)követési hajlandóságot.²³ Azaz: „[...] hogyha mindenki [egy adott nyelvjátékon belül – a szerzők] megegyezik egy válaszban, akkor senki sem tartja majd igazolhatónak, hogy ezt a választ hamisnak vélje.”²⁴ Dolgozatunk empirikus részében ezért mi is két kiemelt beszélő szövegeit fogjuk elemezni.²⁵

1.3.3. A családi hasonlóságok logikája és az „analogikus világszemlélet”

Elemzéseink *első teendőjeként* a fentebb vázoltak alapján kíséreljük majd meg meghatározni a „válság” jelentését egy-egy nyelvjáteként értelmezett politikai diskurzus kontextusában. A *második teendő* annak értelmezése lesz, hogy miképpen kísérlük meg az általunk elemzett politikusok alakítani a diszkurzív teret. Annak megvilágításához, hogy *mi* hogyan látjuk a politikusok – Szabó Márton kifejezéseivel élve – *diszkurzív eljárásait* és *stratégiáit*,²⁶ az analógia eszközét kíséreljük majd meg felhasználni. Ehhez az elméleti alapot a Wittgenstein által „családi hasonlóságok logikájá”-nak nevezett koncepció szolgáltatja. Eszerint az egyes nyelvjátékok között hasonló működésük és nyelvhez kötöttségük miatt *analogikus* viszonyulás állhat fenn.²⁷ Ebből adódik egy fontos „módszertani” következtetés: a

²³ Érdemes itt utalni Frank Ankersmit sokban hasonló koncepciójára, aki, bár elhatárolódik az „idealizmus” fogalmától, és kérdésfeltevését a „politikai valóság *genezisére*” (ANKERSMIT 1997, 42.) kívánja korlátozni, *szükségszerűen* közvetettné látja az egyén és a valóság viszonyát. Ankersmit a nézőpontok, és az ezen nézőpontokból alkotott reprezentációk szerepét hangsúlyozza, esztétikainak tételezve a politikai valóság természetét. Nála ebből a kiindulópontból adódik az igaz/hamis ellentétpár értelmetlensége: „The representation is selective: it proposes that we see the world from a certain perspective and we arrange what can be seen in a specific way. As a landscape cannot determine from what perspective it is seen, so the representation always contains an element that is essential to its representationality and that can never be reduced to aspects of the world *itself* and what is true or false. Representation always raises the question of what set of true statements we might prefer to other sets of true statements; obviously, such preferences cannot be decided in terms of truth and falsity. [...] representations organize knowledge (that is, true statements) [...]” (Uo., 39.)

²⁴ Saul Kripke Wittgenstein-interpretációját idézi: BÉNDEK 2000, 17.

²⁵ Ez azonban nem jelenti a *beszélgetés elvének* (SZABÓ 2011, 10.) elvetését: feltételezésünk szerint a diskurzus kiemelkedő alakítói is vélt vagy valós elvárások jegyében beszélnek; illetve vélt vagy valós ellenfelekkel polemizálnak.

²⁶ Szabó Márton ezen kategóriáit dolgozatunk empirikus részében ismertetjük.

²⁷ „Vizsgáld meg például egyszer azokat a folyamatokat, amelyeket „játékok”-nak nevezünk. [...] Mert ha megnézed őket, nem fogsz ugyan olyasmit találni, ami *mindben* közös, de látsz majd hasonlóságokat, rokonságokat, mégpedig egész halomnyit. Szóval: ne gondolkozz, hanem nézz! [...] E vizsgálódás eredménye pedig így hangzik: az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok bonyolult hálóját látjuk.” (WITTGENSTEIN 1998, 66. §.)

nyelvjátékok a köztük fennálló analogikus viszony folytán szolgálhatnak egymás „hasonlítási objektumaiként” – nem mint *mércék*, hanem mint *minták*,²⁸ amelyek bizonyos dolgokban hasonlítanak egymásra, bizonyos dolgokban nem: „[...] a nyelvjátékok hasonlítási objektumokként állnak itt, amelyek hasonlóságukkal és a hasonlóság hiányával hivatottak fényt vetni nyelvünk viszonyaira.”²⁹ A „családi hasonlóságok logikája” tehát lehetővé tesz egy „analogikus világfelfogást”³⁰, amelyben a nyelvhez kötött szabályrendszerek (nyelvjátékok) hasonlíthatóak egymáshoz. Ily módon nemcsak a két általunk vizsgálandó „válságkonstrukció” lehet egymás „hasonlítási objektuma”, hanem ezektől akár térben és időben távol eső önkényes szabályrendszerek is: legyen szó akár egy sakkjátszmáról, akár egy teljesen más történeti helyzetben kialakított diskurzusról. Ennek alapján kíséreljük majd meg antik analógiákkal megvilágítani egy-egy konstrukció általunk fontosnak vélt vonásait.

Egy-egy ilyen hasonlóság felmutatása – és ez állításunk *punctum saliens* – megvilágító erejű lehet. „A jó hasonlat fölpezsdíti az értelmet.”³¹ Így olyan értelmezési lehetőségek kerülhetnek napvilágra, amelyek máskülönben talán homályban maradtak volna. Egy-egy általunk használandó analógia tehát lényegében nem más, mint felszólítás arra: „Nézd így!”, mint Wittgenstein híres példájában, ahol a rajz egyik aspektusa egy nyúl, a másik pedig egy kacsa.³² *Második teendők* végzése során tehát a politikai szövegeket a jobb megértés érdekében immár nemcsak „önmagukban” szemléljük.

Ez a „módszertani” probléma lényegében megegyezik azzal, amit Szabó Márton is tárgyal: azaz, hogy vannak olyan esetek, amelyekben a primer szövegek értelmezéséhez némileg el kell távolodnunk azoktól. (Szabó példaként azt hozza fel, hogy vannak a politikai beszédeknek olyan elemei, amelyeknek ki nem mondása a sikeres politizálás előfeltétele: ilyenek például az *identitás* és a *kiszorítás* kategóriái.) Az eltávolodás azonban nem jelent megtagadást: az elemzésnek az ilyen helyzetekben sem az a célja, hogy – Szabó kifejezéseivel élve – a politizálás „beszédviskói” helyére a politikatudomány „fogalompalotáit” felépítse. Sokkal inkább az, hogy a mindennapi fogalomhasználatban meglévő tudományos gondolkodást explicitté tegye, felerősítse a „mindennapi fogalomhasználat *reflexív elemeit*”. Belül maradva tehát az eseten, de feszegetve határait.³³

²⁸ NEUMER 1989, 213. – Vö.: WITTGENSTEIN 1998, 130-131. §.: „Csak akkor tudjuk ugyanis elkerülni, hogy állításaink igazságtalanok vagy üresek legyenek, ha annak vesszük a mintát, ami, azaz hasonlítási objektumnak [...]; nem pedig előzetes ítéletként fogjuk fel, amelynek a valóság meg *kell* hogy feleljen.” (Uo., 131. §.)

²⁹ WITTGENSTEIN 1998, 83. §.

³⁰ G. Gabrielre hivatkozik: SCHNEIDER 2006, 76.

³¹ WITTGENSTEIN 1995, 8. – A hasonlatot és az analógiát itt némileg lazán értelmezve szinonimákként használtuk.

³² WITTGENSTEIN 1998, II. rész, XI. (283.)

³³ SZABÓ 2003, 225-230.

Az analógia eszköze túlhajszolva természetesen kétélű fegyverré is válhat, ahogy arra Wittgenstein is figyelmeztet.³⁴ Ha rugalmatlanul próbálják a tárgyra erőltetni, elhamarkodott következtetésre adhat okot.

Mindazonáltal az analogikus és a logikus gondolkodás egymást kiegészítve kibővítheti a megismerés terét.³⁵ Az analogikus gondolkodás „tudományossá tételéhez” természetesen szükség van a tudomány fogalmának „kibővítésére”: a megismerés terének kiterjesztése érdekében el kell fogadni a szigorú értelemben vett, szabálykövető tudományosságon túlmutató módszereket is.

³⁴ WITTGENSTEIN 1998, 90. §.

³⁵ G. Gabrielre hivatkozik: SCHNEIDER 2006, 76-77.

2. Empirikus rész

2.1. Az empiria kijelölése

Dolgozatunk empirikus része két *valóságkonstrukció* összehasonlítása: az egyik Bajnai Gordon, és a magyar baloldal nagy része által képviselt elképzelés; a másik pedig Orbán Viktor és általa a magyar mérsékelt jobboldal által létrehozott konstrukcióé. Mindkét elképzelés a válságot értelmezi, és a teendőket állapítja a maga módján, így témájuk miatt ezt a két *valóságkonstrukciót* nevezhetjük *válságkonstrukciónak* is.

A vizsgálat időbeli lehatárolását az adja, hogy a két politikusnak elsősorban *felelős pozícióban* kommunikált véleményét kívánjuk vizsgálni. Ez Bajnainál értelemszerűen 2009 és 2010 közé datálódik. Orbán Viktornál pedig 2010-el kezdődő második miniszterelnökségét szándékozunk górcső alá venni 2012 márciusáig.

Az empiria anyagát, mivel megközelítésünk elsősorban diszkurzív politikatudományi, magától értetődően politikai beszédek adják. Annak érdekében, hogy azonos státuszú beszédek kerüljenek elemzésre, a *felelős pozíció* azonosságán túl fontosnak tartjuk a címzettek körének azonosságát is, így az empirikus alapanyag elsősorban a fentebb megadott időszakokban a magyar parlamentben elmondott beszédeket fogja jelenteni, esetenként kiegészítve más helyszíneken elmondott *nyilvános* beszédekkel.

2.1.1. A megközelítési módszer

Annak a diskurzusnak a megértéséhez, amelyből a Bajnai Gordon és Orbán Viktor által megformált válságkonstrukciók kirajzolódnak, véleményünk szerint gyümölcsöző kiindulópontot jelenthet azon szerepeknek az elkülönítése, amelyeket a két miniszterelnök a diszkurzív tér alakítása során „eljátszott”. Feltételezzük, hogy ezek a szerepek, ha nincs is köztük mindig éles határvonal, jól kivehetőek. Minden szerephez önálló „dramaturgia” kapcsolódik, ezeket nevezhetjük *diszkurzív eljárásoknak*.³⁶

³⁶ A kritérium, feltétel, diszkurzív eljárás és diszkurzív stratégia Szabó Márton diszkurzív elemzési módszerének kulcskategóriái. Vö.: SZABÓ 2003, 215-230. – Szabó meghatározásában a *kritérium* „olyan beszédcsелеквэs, amellyel a beszélő saját beszédének létrejöttét rögzíti; megnevezi azt a közeget, amiből a beszéde folyik vagy következik.” (Uo., 216.) Szabó példája: ha egy politikus (a példában Medgyessy Péter) a kiszámíthatóságról és a számon kérhetőségről kijelenti, hogy az számára fontos, akkor ez a beszédcsелеквэs a fenti logika alapján nevezhető „*megbízhatósági kritérium*”-nak. (Uo., 218.) A *feltétel* „a kritériumhoz rendelt érvényességi elem”, az előbbi példánál maradva: a számonkérést lehetővé tevő száznapi intézkedési terv

Szabó utal rá, hogy diszkurzív stratégiák felvázolása során sok tekintetben el kell távolodnunk a primer szövegektől, mivel azok „közvetetten, áttételes beszédek révén realizálódnak, mondhatni metaforikusan és paradoxálisan [...] igazságukat elsősorban az szavatolhatja, ha a tudományos elrugaszkodás a primer szövegek jelentéseihez kapcsolódik.”³⁷ Mi azonban már a diszkurzív eljárások során vállalkozunk valamiféle elrugaszkodásra: a *családi hasonlóságok logikája* elméleti alapjaira építkezve az analógia eszközét kíséreljük majd meg felhasználni az eljárások jobb megvilágításba helyezéséhez. Vállalva ezzel azt is, hogy tudományos igényűnek szánt munkánk elkészítése során a *homo faber* hagyományos tudósszerepéből a *homo ludens*ébe csúszunk át.³⁸ Talán még a dolgozatunk bevezetőjében az elképzeléseinkhez legközelebb állóként megjelölt diszciplínában, a diszkurzív politikatudományban megszokottnál is inkább.

kidolgozása, amely „értelmezi és konkretizálja” a kritériumot. (Uo., 220.) A *diszkurzív eljárás* „a kritérium és a feltétel együttes használata során követett metódus, amelyet a beszélő az adott kritériumhoz kapcsolódó feltételek használatában valósít meg”. (Uo., 223.) Végül a *diszkurzív stratégia* „azt mutatja meg, hogy milyen irányba megy a diskurzus; a kritériumok és feltételek viszonyát alakító különböző eljárások hogyan formálják a beszédszituációt”. (Uo., 225.) –Értelmezésünkben a Szabó-féle elemzési módszer egy rugalmas keretet „sorvezetőt” biztosít az elemzés számára. Amikor használjuk, eszerint kíséreljük majd meg alkalmazni, és nem szigorúan merev „módszer”-ként.

³⁷ Vö. SZABÓ 2003, 225-226.

³⁸ Pál Gábor használja a találó szembeállítást Szabó Márton általunk is sokat idézett munkájáról (SZABÓ 2003) írott *review*-jában, a *homo ludens* szerepét a Szabó-féle koncepcióhoz társítva. (PÁL 2004, 345.)

2.2. A Bajnai Gordon-féle válságkonstrukció

2.2.1. A rendkívüli helyzet

Ha feltételezzük, hogy a hétköznapi ember politikai gondolkodása nem tudományos igazságok, hanem alapvetően hiedelmek rendszere, akkor a politikusok valóságkonstrukciójukban nem az „objektív” valóságot igyekeznek leírni, hanem egy bizonyos sémát adnak cselekvésük igazolására. Ezeknek a sémáknak, mítoszoknak,³⁹ nyelveknek önálló szerkezetük és sajátos jelentéstartalmuk van. Ezen gondolatmenet alapján kíséreljük meg feltárni a Bajnai Gordon által kialakított nyelv szerkezetét, gondolati fókuszát, gyökerét és a valóságból kiemelt elemeket, hogy képet kapjunk hogyan és miként interpretálta a válságot.

Szabó Márton szerint a diszkurzív szituáció feltárásának egyik legfontosabb eleme a kritérium, mely alapján „a beszélő saját beszédének létrejöttét rögzíti; megnevezi azt a közeget, amiből a beszéde folyik, vagy következik.”⁴⁰ Bajnai valóságkonstrukciójának egyik legfontosabb fundamentuma a válság léte, mely életre hív egy szakértőt: a *válságkezelőt*. Általános kritériumként jelen esetben a rendkívüli helyzet megoldását tekinthetjük.

A világválság olyan *rendkívüli helyzet*, amely rendkívüli megoldásokat kényszerít ki a politikától, az államtól és az emberektől egyaránt [...] ilyen helyzetben még nem volt a szabad Magyarország
[A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁴¹

A válság egy rendkívüli helyzetet idéz elő, melynek azonnali orvoslására a hagyományos megoldások alkalmatlanok. Ebből kifolyólag a fennálló helyzetet csak egy rendkívüli személy tudja feloldani, aki ismeri a válság valós természetét és megoldásának módját.

A megjelenített valóság mélyebb megértése érdekében egy antik analógiával élhetünk.⁴² Az ókori Római Birodalom köztársaságkori államszervezete különleges esetben,

³⁹ Murray Edelman a mítosz fogalmát használja a politika szimbolikus valóságának leírására. Edelman szerint a politikai beszélő számára nem a tényleges valóság láttatása, csupán annak szimbolikus jelentésének átadása a fontos. Az emberek a politikáról nem egységesen és „objektíven”, hanem meggyőződés, hiedelmek, szimbólumok útján, egymástól eltérően alakítják ki saját értelmező keretüket. Ahogyan az amerikai politológus fogalmaz: „Az emberek többsége számára a politika absztrakt színjáték.” (EDELMAN 2004, 14.)

⁴⁰ Vö. SZABÓ 2003, 216.

⁴¹ Miniszterelnök-jelölti expozé 2009. április 14-én. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/202.szám, 29562. hasáb

⁴² Az összevetés tisztázása végett szükségesnek tartjuk megjegyezni: nem áll szándékunkban azt állítani, hogy Bajnai Gordon, esetleg diktatórikusan gondolkodott vagy cselekedett volna. Csupán azt állítjuk, hogy

meghatározott időtartamra és meghatározott feladat elvégzése céljából rendkívüli magistratust ún. *magister populi*-t köznapi szóhasználatban *dictator*⁴³ nevezett ki hat hónapra, aki a szükséghelyzet megoldásáig, illetve mandátuma idejéig a normál időszak általános ügymenetét (a politikai vitát) felfüggesztette. A dictatort az egyik consul jelölte ki „a senatus egyetértésével, de a népgyűlés véleményének kikérése nélkül, s ez ellen consultársa nem élhetett *intercessióval* (tiltakozással).”⁴⁴ Ha az alapállapot visszaállt, a senatus fóruma újra politikai csatározások színtere lett. A dictator kizárólag a rendkívüli helyzetet oldja meg, és nem a nép, hanem a senatus nevezi ki legitimációja, ezáltal közvetett, tetteiért nem lehet felelősségre vonni hivatali ideje után sem. A dictator - mint rendkívüli magistratus - hatalomgyakorlása nem politikai ambíciót szolgál, hanem technikai jellegű, pusztán a szükséghelyzet megszüntetését hivatott elvégezni. Ez az ókorban is létező gyakorlat, máig fennmaradt az államirányítás gyakorlatában. Hiszen a demokratikus államok is rendkívüli helyzet idején rendkívüli jogrendet és ezzel együtt egy gyorsabb, a politikától mentes, professzionális szereplőnek adják át a szükséges irányítást, amíg a probléma fennáll, a hatalom megszerzése ellen a megbízatást meghatározott időtartamhoz kötik és ennek leteltével a rendkívüli jogrend idején bevezetett intézkedéseket felülvizsgálják. Ez a gyakorlat tehát emberöltőkön keresztül meghatározta az állam működését.

Bajnai Gordon saját magát, mint „*válságkezelőt*” tettelezte. A válságkezelő tehát nem lehet politikus, nem lehet ideológiailag megosztó, mert célja nem a hatalom megszerzése, hanem a válság kezelése. Ezáltal a válságkezelő személye a kritérium feltételeként egy depolitizált hatalmi pozícióként jelenik meg, aki ideiglenesen felfüggeszti a normális törvényhozás ügymenetét, amíg a problémát meg nem oldja, vagy megbízatása le nem jár.

A válságkezelő kormány leendő vezetőjeként nincs politikai ambícióm, nem vagyok és egy év múlva sem leszek politikai vetélytársa senkinek, de egy év múlva el akarom mondani mindenkinek: elkövettünk mindent, ami Magyarország gyors kilábalását szolgálja. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁴⁵

Bajnai válságkonstrukciójában és az ókori dictator intézményi funkciójában van valami közös, ami a politikai gondolkodás egy időben változatlan, konstitutív eleme.

⁴³ *Dictator* kizárólag consulviselt személy lehetett, s az egyes tisztségek viselése között legalább két évnek el kellett telnie (az annuitás elvének megfelelően).

⁴⁴ További forrás: FÖLDI – HAMZA 2010, 23.

⁴⁵ Miniszterelnök-jelölti expozé 2009. április 14-én. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/202.szám, 29563. hasáb

A depolitizált hatalmi pozíció a politika technokrata felfogásával rokonítható („a politikát hagyjuk a szakemberekre”).⁴⁶ A technokrata felfogás szerint, a politika nem kontingens természetű, hanem biztos tudás szerzhető róla, mivel eltekint annak változó, néha ambivalens jellegétől, a bekövetkezett hatásokat így saját elméleti logikája alapján rendszerezi. A technokraták a politikát, mint szakmát tételezik, amely elsajátítható és szakmailag felkészült egyének számára megismerhető, gyakorolható. Ez a „szakértői mítosz” a technokrata nyelv szocialista előzményéből⁴⁷ származik.

2.2.2. A válság értelmezése

Szabó Márton a feltételt „a kritériumhoz rendelt érvényességi elemként”⁴⁸ határozza meg, amely kritérium nélkül a feltétel (jelen esetben a válságkezelő pozíciója) nem jön létre. Ez a kritérium a szükséghelyzet a *válság* megjelenése, mely életre hívja a válságkezelő személyét. Kizárólag a válságkezelő ismeri a válság valódi természetét, megoldását illetően kizárólag ő rendelkezik elegendő ismerettel és gyakorlattal a problémáról. Bajnai Gordon diagnózisában kétfajta válság jelenik meg. Az egyik a világgazdasági válság, melyet a korábbi politika helytelenül orvosolt.

Azért vagyok itt, mert azt gondolom, hogy a közös hazánk, Magyarország ma veszélyben van. Nem külső ellenség fenyegeti, hanem a gazdasági válság, és a sok-sok éve elhalasztott alapvető szembenézés, az önámítás amely Magyarországon megspórolta azokat az alapvető szerkezeti átalakításokat, amelyekre jó tíz éve, több mint tíz éve nem került sor [...] Ez a két dolog okozza azt, hogy Magyarország ma súlyos veszélyben van. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁴⁹

A pénzügyi válság természetéből fakadóan, a szakértő a valóság interpretálására a gazdaság nyelvét használja. Ebben az értelmezésben a válság pénzügyi szemüvegen keresztül jelenik meg, és az egyes problémák a gazdaság bináris kódja alapján⁵⁰ (rentábilis/nem rentábilis) értelmezhetőek.

⁴⁶ Ez a felfogás ellentétben állt a Fidesz akkori nézőpontjával, amely a politikai válság megoldását előrehozott választás formájában kívánta rendezni.

⁴⁷ Az MSZMP múltjához közvetlenül kötődik a keményvonalasok után létrejövő új baloldali technokrácia, akik felsőfokú végzettségük és szakmai elismertségük miatt formáltak jogot a politika szakmai irányításra, ez az attitűd később is jelen volt a magyar politikai életben, ezt mutatja például az MSZP 1994-es választási kampányának szlogenje: „a szakértelem kerüljön kormányra”.

⁴⁸ Vö. SZABÓ 2003, 220.

⁴⁹ Miniszterelnök-jelölti expozé 2009. április 14-én. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/202.szám, 29563. hasáb

⁵⁰ Ez az első szűrő, amely leegyszerűsíti a komplex valóságot, ez Az ún. *szimplifikáció* szakasza.

A rétor szerint létezik azonban egy további válság, amely sújtja az országot, valóságértelmezésében ez egy *bizalmi válsággént* jelenik meg, melyet a káros politikai megosztottság idézett elő.

A politikai vetélkedés Magyarországon ma már alig ismer határokat. A verseny gyakran csapott át politikai hidegháborúba, az ellenfélből egyre inkább lett ellenség.⁵¹

A bizalmi válság az ellenzék irracionális politikai mentalitásból fakad, mivel a szembenálló politikai erő nem ismeri el a szükséghelyzetből következő racionális döntések kényszerűségét. A politika ismérve a gazdasági nyelv szerint a költségvetés hatékonysága, amit számokkal lehet bizonyítani. A „materiális” értelemben vett politika egyetlen igazsága a gazdasági racionalizmus, így ez a nézőpont szükségképpen figyelmen kívül hagyja a morális nyelv által használt „liturgikus” elemeket (pl. vallási, nemzeti kérdésekben nem foglal állást), ezek helyett saját nyelve szerint - a rentabilitás szempontjából - értelmezi és ítéli meg a fennálló kérdéseket. A felelősség így nem a morál szabályrendje, hanem az utilitarizmus logikája alapján, gazdasági mutatószámok tükrében kerül megítélésre. A hibás politika – ebben a megközelítésben – a hatalmi játszma, a megosztottság és a vita, ami (mivel nem termékeny) kártékony és felelőtlen. Ezáltal az előző kormány pénzügyi működése (mivel pusztán gazdasági racionalitást követett) felelősségteljes volt.

Veres János miniszter úr munkájának megkérdőjelezhetetlen eredménye a visszanyert egyensúly, az elmúlt három év felelős és takarékos költségvetési gazdálkodása.⁵²

Ezen értelmezés alapján, aki tehát nem látja a szükséghelyzetből következő racionális (költséghatékony) megoldást, nem képes felelős döntést hozni, így nem képvisel felelős politikát, s csak a megosztásban és hatalomszerzésben érdekelt.⁵³ Ezzel szemben a

⁵¹ Részlet Bajnai Gordon 2010. február 22 napirend előtti felszólalásából. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 256.szám, 36723-36724. hasáb

⁵² Részlet Bajnai Gordon miniszterelnök-jelölti expozéjából (2009. április 14). In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 202.szám, 29566. hasáb

⁵³ Bajnai Gordon ezt így fejezte ki beszédében: „A válságkezelő kormány most csupán a szocialisták és a szabad demokraták felelősségvállalásának köszönhetően kap esélyt, hogy tegye a dolgát. Jobbak lennének a magyar válságkezelés esélyei, ha ez nem így lenne, ha az ellenzéki pártok is támogatnák egy válságkezelő kormány munkáját. [...] Van erre számos példa a világon. Ilyen méretű válság kezelése érdekében a pártok gyakran - átmenetileg legalább - felfüggesztik vetélkedésüket, vagy legalábbis leszűkítik annak terét, és szakértőkből álló kormányt állítanak az ország élére, hogy az birkózzon meg a bajokkal ők pedig egységesen, egyenlően támogatják a válságkezelő kormány munkáját, hogy a nehéz döntések népszerűtlenségéből éppoly egyformán részesüljenek, mint a program eredményeiből. [...] Az emberek ugyanis sosem előrehozott választást vagy konstruktív bizalmatlansági indítványt akarnak, hanem hatékony válságkezelést.” Uo. 29563- 29564. hasáb

gazdaságilag hasznos politikai cselekvés, a pontos helyzetfelismerés és az arra adandó közgazdasági válasz a jó politizálás ismérve.

A politizálás lényeges elemeként itt is elismerést nyer a vita, de a felelős döntés meghozásakor nem hagyhatóak figyelmen kívül a közgazdaságtan elemi tételei, így költségvetési gondok idején csak a racionális gazdasági ítélőképesség módszere a célravezető, ezért pénzügyi válság idején, egy gazdasági szakemberre, válságkezelőre kell bízni a probléma megoldását.

2.2.3. A válság helyesnek vélt megoldása

Bajnai Gordon valóságkonstrukciójában, tehát a válságot pénzügyi válságként és egy fennálló bizalmi válságként diagnosztizálja, megoldásként pedig – az általa használt nyelvből fakadóan - mindkettőre egy gazdasági, depolitizált, szakmai receptet kínál. A válságkezelő legitimációja nem a nép bizalmától, hanem a törvényhozó hatalomtól ered. Bajnai a hatalomváltás szükségességéről így fogalmaz:

Konstruktív bizalmatlansági indítvány, ez annak a közjogi eszköznek a neve, amellyel a parlamenti többség most élni kíván, azért, hogy a lehető leggyorsabban tegyünk pontot a politikai válság végére, hiszen csak a *politikai válság* lezárását követően tudunk úrrá lenni a *gazdasági* és a belőle következő *szociális válságon*. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁵⁴

A rétor gondolatmenetét ekképpen követhetjük: a rendkívüli helyzet gyors és hatékony megoldást kíván, ezért a lassú hagyományos módszerek nem jöhetnek számításba, a konstruktív bizalmatlansági indítvány gyorsan véghezviszi a szükséges hatalmi cserét, ezért ezzel a jogtechnikai megoldással legitim módon⁵⁵ élni lehet.⁵⁶ A válság szakértőt, válságkezelőt (*dictatort*) kíván, a szakértő személyével kapcsolatos politikai döntéshozatal jogát nem a nép kezébe, hanem a megválasztott Országgyűlés felelős plénuma elé kell utalni. Analógiával élve - ahogyan Titus Livius utalt az első megválasztott dictator legitimációjára - „Megválasztották tehát az első dictatort Rómában, és amikor meglátták az előtte hordozott

⁵⁴ Miniszterelnök-jelölti expozé 2009. április 14-én. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/202.szám, 29562. hasáb

⁵⁵ A politika szereplői közül nem mindenki tekintette az indítványt megfelelő technikai lépésnek, pl. Sólyom László akkori köztársasági elnök szerint: „a konstruktív bizalmatlansági indítvány a legkevésbé demokratikus eszköz a miniszterelnök-váltás technikai megoldására, ráadásul átmeneti és rövid távú válságkezelést céloz meg”. – ezt azzal indokolta, hogy jogtechnikailag az indítvány az ellenzék egyik biztosítéka a kormányváltásra, nem a kormánypárt eszköze a hatalmi cserére.

⁵⁶ Majd látni fogjuk, hogy a „politikai válság” tartalma és terjedelme Orbán retorikájában egészen más jelentéssel bír, mint Bajnai Gordon által teremtett értelmezésben.

bárdokat, a népet a nagy félelem arra ösztönözte, hogy feltétel nélkül engedelmeskedjen parancsainak.”⁵⁷Ebben az esetben tehát, a legitimáció közvetett, a nép közül senkinek sincs joga a már törvényesen megválasztott dictator hatalmának kétségbevonására, az ilyen magatartás irracionális. A megrendült bizalom helyreállítása ebben az értelmezésben nem hitkérdés, hanem racionális belátás eredménye kell, hogy legyen. Az önreflexió jelen esetben elmarad, és a bizalom elvesztése csak a politikai viszálynak, a megtévesztésnek tudható be. A manipuláció forrása az irracionális politikai mentalitás, amely nem ismeri el az alapvető gazdasági törvényszerűségeket és így eltorzítja a cselekvők látását.

A magyar gazdaság már jó néhány éve három problémával néz szembe. Az egyik, hogy többet költünk, mint amennyit megtermelünk, a másik, hogy alacsony a gazdaságunk növekedési képessége, a harmadik, hogy nincsen bizalom sem irántunk, magyarok iránt, sem nekünk, magyaroknak egymás iránt.⁵⁸

A kölcsönös politikai bizalmat a vita felfüggesztésével kell demonstrálni, a szükséghelyzetből adódó kényszer szülte a válságkezelő legitimációját, ellene (funkciójából eredően) nem morális, hanem kizárólag szakmai kritikákat (a költséghatékonyság alapján) lehet megfogalmazni. A bizalom megszerzését így szintén technikai jellegű problémaként tételezték, amely a válságkezelés eredményességétől függően, mérőszámok alapján kerül megítélésre. A bizalmat külföldi befektetők, független szakmai elemző cégek mutatószámai szerint lehet lemérni. Ekkor jelenik meg a külföldi pénzintézetek mérőszámaira való hivatkozás, amely belsőleg teremt legitimációt a válságkezelő és kormánya számára.

A legitimáció forrása tehát nem a nép támogatása, hanem a külföldi intézmények értékelése, Bajnai utolsó parlamenti felszólalásában a bizalom kapcsán így értékezik: „Magyarországban ma újra bíznak külföldön. [...] a görög válság kapcsán minket emlegetnek bezzegországgént.”⁵⁹

2.2.4. A prognózis

Mint minden politikus, Bajnai Gordon is leírja valóságkonstrukciójában a problémát és megmutatja a teendőket, ezáltal prognosztizálja a jövőben esetlegesen bekövetkező cselekményeket attól függően, hogy megvalósul-e a kitűzött cél vagy sem. Bajnai

⁵⁷ LIVIUS, 123.

⁵⁸ Uo., 29565. hasáb

⁵⁹ Részlet Bajnai Gordon 2010. február 22-i napirend előtti felszólalásából. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 256.szám, 36717. hasáb

valóságkonstrukciójában a szűk mozgástér minimalizálta a lehetőségeket, így két választás maradt: „a helyes út” és a „felelőtlen osztogató politika”. Ezzel a szimplifikációval megteremtette diagnózisát a beszélő, így pozicionálta táborát, másokat pedig negatív színbe tüntetett fel:

Veszteglés, kockázat, összeomlás helyett határozott lépésekkel elindulhattunk kifelé a válságból. [...] Egy éve a kényszer hatására elfogadott, elszenvedett változás visszatért minket a józan ész birodalmába. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁶⁰

A kényszerpályát és a helyes diagnózist csak a „politikai perpatvar” miatt nem látják az ellenfelek, a tisztán gazdasági maximák alapján történő szemlélődés segíti őket a józan belátás kialakításában.

És Magyarország ma újra a helyes úton közelít a céljai felé, Magyarország újra a biztonságos, a józan észre alapozott úton jár. Ezt ma már mindenki elismeri, aki nem indul a választáson, és az ítéleteit nem befolyásolják politikai napi érdekek, legyen az külföldi elemző, munkahelyteremtő befektető vagy szakmai alapon mérlegelő hazai közgazdász.⁶¹

A politikai vetélkedés Magyarországon ma már alig ismer határokat. A verseny gyakran csapott át politikai hidegháborúba, az ellenfélből egyre inkább lett ellenség. [...] Nem utolsósorban ezért kellene végre *megállapodásra* jutniuk a pártoknak. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁶²

A „felelőtlen ellenzéknek” is össze kell fognia, ha Magyarország érdekeit tekintik szem előtt, ha nem így tesznek, és nem hoznak racionális döntést, újra kiigazításokra lesz szükség a kényszerpálya hatása miatt.⁶³ A politika „szakértői felfogása” a politikagyakorlás helyes módját a meddő viták helyett a konszenzuskötésben látja és a politizálás képességét azokhoz tendálja, akik szakértők révén alkalmasak arra, hogy az országot előre vigyék. Ez a fajta depolitizált szakértői elképzelés a politika technokrata felfogásából származik.

⁶⁰ Részlet Bajnai Gordon 2010. február 22-i napirend előtti felszólalásából. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 256.szám, 36718. hasáb

⁶¹ Uo.

⁶² Részlet Bajnai Gordon 2010. február 22 napirend előtti felszólalásából. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 256.szám, 36723-36724. hasáb

⁶³ Bajnai szerint: „A közelgő választás ebből a szempontból fordulópont: vállalják-e a jövőben is a felelősség kényelmetlenségét azok, akik arra majd felhatalmazást kapnak? Ha igen, Magyarország visszafordíthatatlanul lehorgonyoz Nyugaton, modern, tartósan gyarapodó ország lehet. Ha a felelőtlenség kényelmében hisznek, ha a józanság helyett a mindig keserű ébredéssel járó csodavárást választják, akkor egyszer, attól tartok nem is olyan soká, megint lesz majd egy miniszterelnök, aki azzal lesz kénytelen kezdeni programjának ismertetését, hogy fájni fog.” – Részlet Bajnai Gordon 2010. február 22 napirend előtti felszólalásából. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 256.szám, 36718. hasáb

Bajnai valóságértelmezésében az egyik fenyegető „rémkép” igazolást nyer a Jobbik megjelenésével.⁶⁴ A politikai megosztottság olyan szintre tevődött ezáltal, hogy veszélybe került a liberális demokrácia.

A fanatikus szembenállásból ugyanis egy *szörny* született. [...] A Jobbikról beszélek.[...] A Jobbik üzemanyaga a békétlenség, a megosztottság, a harag. Ezek fenntartásában érdekelt, [...] Hasonló a hasonlónak örül. És amilyen meglepőnek tűnhet 2010 Magyarországon, a mondat olyan igaz: több a hasonlóság a Fideszben és az MSZP-ben, mint e kettő és a Jobbik között. Igen, a hasonlóság az, hogy a Fidesz és az MSZP, akármennyire is tűz és víz, egyaránt demokraták gyülekezete - pont. A szélsőjobb - és most a Jobbik politikai haszonélvezőiről, vezető politikusairól, s nem a támogatóiról beszélek - pedig nem elkötelezett demokraták gyülekezete - pont. *Demokrata a demokratával fog össze.* [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁶⁵

A totalitarizmus tapasztalatából eredő liberális félelmek újra testet öltöttek a politikus beszédében, és a feladatát elvégzett dictator rámutat, hogy a politika káros megosztottsága milyen szörnyeket tud életre hívni. Az egyedüli megoldás ebben az értelmezésben, a felelős politikai magatartás és a kompromisszumkötés. A „békéltetői nyelvezet” inkább Gyurcsány Ferenc valóságértelmezését jellemezte, ő többször is felszólította az ellenzéket az összefogásra, pl. „Meg szeretnék állapodni.”⁶⁶ Ez a nyelvezet, azonban nem kapcsolódik közvetlenül Bajnai technokrata szerepéhez, de mindkét valóságkonstrukcióban jelen van „a felelős politikai magatartás igénye”, tehát egyedül a racionális belátás, a gyakorlat szakértők általi folytatása jelenthet megoldást a növekvő fenyegetésre.

Remélhetőleg Bajnai Gordon válságértelmezésével sikerült megvilágítanunk egy valóságkonstrukció dramaturgiai működését. Bajnai a gazdaság nyelvét használva a válságot, mint pénzügyi természetű krízist tételezte, melyet egyedül egy hozzáértő szakértő tud megoldani. A rendkívüli helyzet hívta életre a válságkezelőt, ez a mechanizmus pedig rokonságot mutat az ókori dictator funkciójával, ezáltal a használt a diszkurzív stratégia vagy (szakértői) mítosz, nem a jelenkor szülte, hanem egy már meglévő sablonként értelmezhető, mely az adekvát szituációban életre hívható.

Ezután megkíséreljük Orbán Viktor válságkonstrukcióját is megvizsgálni, majd feltárni az értelmezések különbségeit és közös jellemzőit.

⁶⁴ Gyurcsány Ferenc többször is utalt a fenyegető szélsőjobb rémképére, amelyet értelmezésében a Fidesz képviselt, de ebben az új helyzetértékelésben a Jobbik kapott fenyegető stigmát.

⁶⁵ Részlet Bajnai Gordon 2010. február 22-i napirend előtti felszólalásából. In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 256.szám, 36723-36724. hasáb

⁶⁶ Részlet Gyurcsány Ferenc viszontválaszából. In: Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/155.szám, 22348. hasáb.

2.3. Az Orbán Viktor-féle válságkonstrukció

2.3.1. A törvényhozó

2.3.1.1. Az analógia – a szolóni törvényhozás

Azt állítjuk, hogy az orbáni válságkonstrukcióban és a szolóni törvényhozás toposzában van valami közös, ami a politikai gondolkodás és a politikáról szóló diskurzusok egy időben változatlan, konstitutív eleme. Ez pedig, véljük, nem más, mint a politikai és a nem-politikai határára vonatkozó reflexió, amely a legkifejezőbbben talán a *rend* és *káosz*, *köz* és *magán* ellentétpárokkal ragadható meg. Az analógia célja tehát nem a Szolón és Orbán Viktor között fennálló bármiféle „eszmei rokonság” demonstrálása, hanem - Wittgenstein már idézett kifejezését alkalmazva - az „értelem felpezsdítése” a hasonlítás erejével, ami által reményeink szerint az orbáni válságdiskurzus olyan elemei válnak megragadhatóvá, amelyek máskülönben talán homályban maradtak volna.

Az összehasonlítást egy fogalom bemutatásával kell kezdenünk. Az antikvitás görög politikai gondolkodásának és politikatörténetének visszatérő eleme a *sztaszisz*. Jelentése sokárnyalatú: jelenthet civódást, egyenetlenséget, viszályt,⁶⁷ szűkebb értelemben belviszályt vagy „pártviszályt”,⁶⁸ vagy éppen polgárháborút.⁶⁹ Ha némi mozgásszabadságot engedélyezünk magunknak a fogalom kezelésében - lévén nem az antikvitás eszmetörténetét akarjuk megírni -, annak a fenti használati módjaiban megjelenő közös elem egy olyan állapotként értelmezhető, amelyben a politikai berendezkedés vagy a belső viszonyok miatt a polisz, mint integrációs keret nem tudja betölteni funkcióját: a rend helyét a fakciózó önérték, öldöklés, tehát a káosz veszi át. A *sztaszisz* ellenfogalma pedig a *homonoia* (a latinban *concordia*), az egyetértés, összhang a poliszban.⁷⁰

A *sztaszisz*hoz paradigmatisz szerepek kapcsolódnak: a döntőbíróé és a törvényhozóé.⁷¹ Ők a rend helyreállítása érdekében megválasztott, rendkívüli hatalommal

⁶⁷ GYÖRKÖSY – KAPITÁNYFFY – TEGYEY 1993, *sztaszisz* szócikk.

⁶⁸ Vö. ARISZTOTELÉSZ a, V., 1-2. caput; PLUTARKHOSZ, 12-13. caput; illetve ARISZTOTELÉSZ b, V. könyv.

⁶⁹ Vö. THUKÜDIDÉSZ, III. könyv, 81-82. caput

⁷⁰ Vö. SCHOFIELD 2006, 218.

⁷¹ A két szerep gyakran összekapcsolódott: ld. NÉMETH 2003 függelékében az *aisymnétés*, *diallaktés*, *nomothetés* szócikkeket.

felruházott vezetők. Ezen rendkívüli vezetők közül a legismertebb Szolón. Arisztotelész így írja le törvényhozását:

Ilyen lévén az államszervezet, és mert a tömeg a keveseknek szolgált, a nép szembeszállt az előkelőkkel. Minthogy a viszály [*sztaszisz*] erős volt, s hosszú időn át állottak egymással szemben, közös elhatározással Solónt döntőbíróvá és archónná választották, és az államot őrá bízta [...] Solón [...] tekintélyénél fogva az elsők között volt.⁷²

Plutarkhosz szavaival:

A gazdagok és szegények közti *ellentét* élesebb volt, mint valaha; a város helyzete a *teljes bizonytalanság* képét mutatta [...ezért] hozzá [Szolónhoz] fordultak tehát, és kérték, vegye kezébe a közügyeket, s *szüntesse meg a viszályokat* [...] megbízták Szolónt, készítsen új alkotmányt, és szerkesszen törvényeket. *A közügyeket nemcsak részben, hanem teljes egészében rábízták*: ő állapította meg az arkhónok, a népgyűlés és a hatóságok jogkörét, ő végezte a hivatalok felülvizsgálását, határozta meg a hivatalnokoki számát és kötelességeit. Végül tetszése szerint döntötte el, hogy a fennálló rendelkezésekből melyeket szüntet meg, s melyeket hagy érvényben. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁷³

A Szolónról szóló leírások alapján tehát a görög törvényhozók:

- a.) olyan köztisztviselőben álló, (lazán értelmezve: népszerű) személyek, akik
- b.) válságos, avagy zavaros helyzetekben
- c.) rendkívüli felhatalmazást kapnak
- d.) választással
- e.) a törvények/az alkotmány megváltoztatására

Azt állítjuk, hogy a szolóni törvényhozás klasszikus szerzőknél *megjelenő*⁷⁴ toposza *mintaként* és nem *mérceként* kezelve (innen a két lazábban értelmezett pont feljebb) *hasonlítási objektumként* szolgálhat az Orbán-féle válságkonstrukció egyik diszkurzív eljárásának megértéséhez. Orbán Viktor egyik ilyen jellegű eljárását tehát megkíséreljük a törvényhozói „szerep” révén értelmezni.

⁷² ARISZTOTELÉSZ a, V., 1-3. caput.

⁷³ PLUTARKHOSZ, 13. ill. 16. caput.

⁷⁴ Külön kiemelve, hogy minket nem a „hogyan is történt valójában a szolóni törvényhozás?” kérdése érdekel. Ez a történettudomány problémája. A miénk az, hogy hogyan jelent meg a szolóni törvényhozás, mint *toposz* a fentebb idézett szerzőknél.

2.2.1.2. Orbán Viktor mint *nomothetész*

Véleményünk szerint az Orbán Viktor által adott *diagnózisban* a válság mindenekelőtt egy *gondolkodásmód* válsága. Egy olyan gondolkodásmódé, melynek tárgya és megjelenési terepe a politika. Ebben az értelemben tehát *politikai válságról* van szó.

Ezek a kérdések [t.i. a környezeti katasztrófák, legutóbb a kolontári] mindig ugyanoda vezetnek, a *közérdek és a magánérdek* problémájához, vagyis a modern állam szerepéhez. Ami igazán figyelemre méltó, hogy a *nemzetközi pénzügyi válság is pontosan ugyanezt az alapvető kérdést vetette fel: mi a modern állam szerepe a mai kor kihívásainak kezelésében?* [...] A magánérdeket semmilyen önműködő mechanizmus, vagyis emberi döntést nélkülöző tényező nem fogja arra kényszeríteni, hogy önként korlátozza magát, és alárendelje saját céljait a közérdeknek. [...] Ebből az következik, hogy a *magánérdekkel szemben a közérdeket a XXI. században csak a modern állam tudja érvényesíteni* [a kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁷⁵

Ez tehát az általánosságban vett válság tartalma. Az orbáni diskurzusban a fentebb leírt gondolkodásmódbeli válság egy-egy megnyilvánulási formáját jelenti a nemzetközi pénzügyi válság, illetve a 2002 és 2010 közötti időszak politikája Magyarországon. Pontosabban fogalmazva ez a közös elem, az összekötő kapocs a szoros értelemben vett belpolitikai válság és a nemzetközi problémák között; a közös tő, amelyről fakadnak. Ez teszi lehetővé Orbán számára, hogy általános értelemben vett válságról beszéljen.

A beszédeiből kirajzolódó *diagnózis* a káosz és a zűrzavar képe, amely – a mi szavainkkal, némileg általánosan fogalmazva – a dolgok természetének az elferdítéséből fakad. Elsősorban a politika hibás értelmezéséből, amelyben a közérdek helyett a magánérdek érvényesült a köz szférájában is: „arról az előző korszakról [pontosabban nem definiálva, de alighanem 2002-2010-ről – a szerzők.] beszélék, amelyben mindent a magánérdek írt felül, s amely a hatalommal való visszaélés rendszerére épült”.⁷⁶ Ugyanígy a helytelen politikaértelmezéshez tartozik a politikai minimálkonszenzus megsértése is:

[a 2002 utáni időszak szocialista kormányai – a szerzők] felmondták az a politikai konszenzust [...] hogy [...] soha többé egyikünk sem követi el azt a felelőtlenséget hazánkkal és a magyar

⁷⁵ Orbán Viktor napirend előtti felszólalása a parlament 2010. október 11-i ülésén. (*Az egyes beszédekre Orbán Viktornál az elmondás időpontjával hivatkozunk, a beszédek internetes fellelhetőségét a bibliográfiában közöljük.*)

⁷⁶ Napirend előtti felszólalás 2010. október 11-én. – Az említett beszédnek mintegy a vázát adja magánérdek és közérdek ismétlődő szembeállítása.

emberekkel szemben, hogy az ország eladósítása révén finanszírozza a politikai, a szavazatszerző kiadásokat.⁷⁷

Ugyanígy a „rég rendszerhez” tartozik a gazdasági tevékenység hibás értelmezése, amelyben a munka és a termelés helyett a spekuláció került az első helyre.⁷⁸ Mind a régi rendszer gazdasági, mind a politikai működésének leírásában megjelenik a láthatatlanság, mint közös jellemző, illetve a paktumszerű mivolt.⁷⁹

A letűnt világ jellemzője, hogy egység helyett megosztottság uralkodott a politikai testen belül, amely tehetetlenségre kárhoztatta a közösségeket. A megosztottságért a 20. század ideológiái voltak felelősek, amelyek lehetetlenné tették a józan észen alapuló, cselekvőképes egység létrejövetelét. Azonban „a múlt századi ideológiák csődöt mondtak; voltaképpen az egész ideológiai keret, amely a XX. század első felében kialakult és meghatározóvá vált az európai országokban, a század végére egyszerűen kifulladt, a hagyományos irányzatok nem tudtak válaszokat adni az új idők kérdéseire, és megoldások helyett meddő vitákba süllyedtek.”⁸⁰

A fentebb felsorolt jelzők, illetve ellentétpárok (magánérdek-közérdek; termelés-spekuláció; látható-láthatatlan; ideológia-józan ész; széttagoltság-egység) nem mind ugyanarra vonatkoznak: egyesek tárgya a beszéd kontextusában a 2002 és 2010 közötti szocialista kormányzás, másoké a rendszerváltoztatástól 2010-ig eltelt „átmeneti időszak”, vagy éppen az elmúlt évtizedek európai és magyarországi gazdasági rendszere. Mindazonáltal úgy véljük, hogy az Orbán Viktor által megteremtett válságkonstrukcióban ezek egy egészé állnak össze, amit feljebb a „rég rendszer” kifejezésével próbáltunk meg visszaadni, azonban talán még kifejezőbb, ha összefoglalóan „zűrzavar”-nak nevezzük.⁸¹ A zűrzavar a káosszal rokon kifejezés, amely a dolgok természetének hibás értelmezéséből fakad.

Tovább súlyosbítja a helyzetet az Orbán-féle válságkonstrukcióban az eddig biztosnak hitt orientációs pontok megkérdőjeleződése:

⁷⁷ Expozé 2010. november 15-én.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Miniszterelnök-jelölti expoé 2010. május 25-én.

⁸⁰ Napirend előtti felszólalás 2010. július 22-én.

⁸¹ Orbán a rendszerváltoztatás utáni időszak, az „átmenet korszaka” jellemzésére használja a „zűrzavaros” jelzőt: „Zűrzavaros, ellentmondásos korszak volt, tele meddő vitákkal, értelmetlen konfliktusokkal, sehová sem vezető kötélhúzással.” - Miniszterelnök-jelölti expoé 2010. május 25-én. - A „zűrzavar” kifejezés előkerül még 2011. március 15-i beszédében is, amelyet később hosszabban idézünk.

Nincs kit másolnunk, nincs kinek a példáját követnünk, e pillanatban sehol nincsenek kész, használható tankönyvek, legfeljebb ezeknek a vázlatai körvonalazódnak. Az új recepteket most és nekünk kell - ráadásul a mindennapi küzdelmek során - kiokoskodnunk, kiizzadnunk magunkból.⁸²

Egyetlen támpont van a zűrzavarból való kilábaláshoz: „sikeresen változtatni csak józan ésszel lehet, határozottan, késedelem nélkül, de a józan ész alapján.”⁸³ Ez a „huszadik századi ideológiák” és az ellehetetlenült mintakövetés egyetlen alternatívája.

A *diagnózis* középpontjában tehát – a mi szóhasználatunkkal – a zűrzavar, avagy általános értelemben vett válság áll. Ez, mint említettük, az orbáni koncepcióban elsősorban egy hibás gondolkodásmódot takar, amelynek megjelenési formái a nemzetközi gazdasági válság, illetve a politikai tevékenység hibás felfogása Magyarországon.

A fentebb leírt *diagnózissal* éles ellentétben, a *prognózis* középpontjában az Orbán Viktor által is gyakran használt „megújulás” kategória áll: a kormány minden cselekedetének ez hivatott a mércéje lenni.⁸⁴ Ez már önmagában az elmúlt időszakkal való radikális szakítási szándékot sejtet. Ennek megfelelően prognosztikus elemek szinte egytől egyig a diagnosztikus kategóriák ellentétpárjai: a spekulációé a munka és a termelés; a magánérdek politikai érvényesüléséé a közérdek érvényre juttatása; az ideologikus gondolkodásé a józan ész; a láthatatlané a látható.⁸⁵ Ez az állandóan jelenlévő ellentétpozíció éles kontrasztot teremt az orbáni válságdiskurzus két időszakja, a *jelen-múlt* és a *jelen-jövő* között.⁸⁶ Reinhart Koselleck kategóriáit⁸⁷ némileg önkényesen használva: *tapasztalati tér* és *várakozási horizont* között feneketlen szakadék tátong a miniszterelnök retorikájában. A kérdés az, hogy hogyan hidalható át ez a mélység? Nyilvánvalóan csak valamilyen radikális szakítás, a politikai berendezkedés alapvető átalakítása által. Úgy véljük, hogy az állandó ellentétpozíciók, a „reménytelen”⁸⁸ múlt és a reményteljes⁸⁹ jövő között feszültség megteremtése egy célt

⁸² Napirend előtti felszólalás 2011. október 24-én.

⁸³ Expozé 2010. november 15-én.

⁸⁴ „...azt a kérdést kell föltennünk magunknak minden helyzetben és minden ügyben: mi az, ami elősegíti, és mi az, ami hátráltatja a megújulást?” - Expozé 2010. november 15-én.

⁸⁵ Termelés, munka és spekuláció szembeállításához lásd: expozé 2010. november 15-én; magánérdek és közérdek kontrasztba állításához a már idézett 2010. október 11-i napirend előtti felszólalást; ideológiák és józan ész ütköztetéséhez: napirend előtti felszólalás 2010. július 22-én; a látható és a láthatatlan szembeállításához pedig 2010. május 25-i miniszterelnök-jelölti expozeját.

⁸⁶ A terminológiához vö. OAKESHOTT 1999.

⁸⁷ Vö. KOSELLECK 2003b

⁸⁸ A „reménytelenség” kategóriát mindig a *tapasztalati tér* jellemzésére használja Orbán. Már idézett, 2010. november 15-i beszédében a szocialista kormányok „bűnei” kapcsán említi; ugyanebben a beszédben az adósságsapdából való kitörés „alternatívájaként”, az előző nyolc év folytatásaként látta; 2011. szeptember 12-én az országvédelmi terv részét képező Start-munkaprogram kapcsán beszél a munkáról, mint a jelenlévő reménytelenségből kivezető útról.

szolgál: a *törvényhozó* és a törvényhozás szükségességének demonstrálását. Ezen diszkurzív eljárásban tehát a válságkonstrukció nem más, mint – hogy analógiánkhoz visszatérjünk – a „szolóni pillanat”, avagy a „szolóni helyzet” konstrukciója.

Orbán Viktor beszédeiben mintegy *nomothetész*ként láttatja magát: egy zűrzavaros helyzeten kell úrrá lennie; a zűrzavar egy hibás gondolkodásmód eredménye; ez a gondolkodásmód pedig azért tudott eluralkodni, mivel nem voltak kellő garanciák megfűkezésére – Európában sem, Magyarországon pedig még kevésbé. Ennek egyik következménye a gazdasági válság:

Felismertük és megértettük, hogy azért kell megújulni, mert a *régi politika* az egekbe növelte az adósságot, *a válság legfőbb kiváltó okát*, és ez a politika folytathatatlaná vált. Felismertük és megértettük: ha a körülmények megváltoztak, akkor új eszközök és új válságelhárító mechanizmusok kellenek, még akkor is, ha azok szokatlanok, mint például a bankadó vagy a válságadó, amit a köznyelv egyszerűen csak multiadónak nevez. Felismertük és megértettük, hogy a részátalakítások, a toldozgatás-foldozgatás nem vezet sehová, *az ország alkotmányos újjászervezésére van szükség*. [A kiemelés tőlünk – a szerzők.]⁹⁰

Mint láthatjuk: a régi politika folytathatatlanságával indokolva válik kritériummá a „megújulás”, amelyet az „alkotmányos újjászervezés” feltétele konkretizál.

A fentebb idézett, és az alább idézendő beszédből is kitűnik, hogy – ahogyan már korábban is említettük – Orbán Viktor valóságkonstrukciójában a válság elsősorban politikai természetű probléma. Így a gazdasági válság megoldása nem a közgazdászok, hanem a politikusok, avagy a jelenleg elemzett diszkurzív eljárásnál maradva, némileg szűkített értelemben: a törvényhozó feladata. Mindenekelőtt olyan módon, hogy a törvényekbe garanciákat épít, amelyek az eddig uralkodó hibás gondolkodásmódot nem hagyják többé érvényesülni:

Magyarországnak alkotmányos garanciák kellenek a magyar gazdasági érdekek védelmére. Csak egy új alkotmány erejével lehet biztosítani hosszú távra a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális érdekek érvényesítését és azok elsőbbségét. [...] *Az alkotmányozás tehát a magyar gazdaság talpra állításának nélkülözhetetlen része, az új magyar alkotmány az ország alapvető gazdasági érdeke*. Minden tölem telhetőt meg fogok tenni azért, és önöket is erre kérem, hogy az új alkotmány ennek az elvárásnak is megfeleljen.⁹¹

⁸⁹ 2010. július 22-i napirend előtti felszólalásában a miniszterelnök visszatekint az addigi 56 nap alatt elvégzett munkára. A visszatekintést előretekintés követi; a beszéd ezen záró szakaszát pedig a többször visszatérő „remény” kifejezés szervezi.

⁹⁰ Napirend előtti felszólalás 2011. április 4-én.

⁹¹ Napirend előtti felszólalás 2011. február 14-én.

A *nomothetész* rendkívüli felhatalmazása természetesen a Fidesz kétharmados választási győzelme, avagy orbáni megfogalmazásban: a „kétharmados forradalom”. A diskurzusban pedig az is megjelenik, hogy ezt a támogatást konkrét feladatra kapta:

A választóktól kapott felhatalmazásom tehát nem pusztán a válság kezelésére és a gazdasági vészhelyzet elhárítására szól, hanem az átmeneti kor eleve hibás és hiányos gazdasági és politikai rendszerének felszámolására, egy új rendszer megteremtésére, a régi axiómák, szabályok, beidegződések eltörlésére és újak megalkotására; vagyis: forradalmi változtatásra. [...] Az új társadalmi szerződés nemcsak lehetőség az alkotmányozásra, hanem utasítás. Az emberek utasítása, amit a következő években végre kell hajtani. Azzal bízták meg a törvényhozást, hogy a következő négy évben alkossa meg az új társadalmi szerződés alapján az ország új alkotmányát.⁹²

A törvényhozó feladata tehát olyan berendezkedést alkotni, amely megfelel a dolgok természetének: „olyan országgá alakítjuk a hazánkat, ahol nem fordulhat elő többé, hogy a szabályok ellenkezzenek az emberek alapvető igazságérzetével.”⁹³

A „megújulás” cselekvő alanya a törvényhozó, pontosabban – a politikai beszédek kedvelt többes szám első személyét alkalmazva – „mi, magyarok”. A többszámot az Orbán által többször hivatkozott rendkívüli felhatalmazás teszi mintegy magától értetődővé.⁹⁴ Az egyetértés, egység (mondhatjuk, valamiféle *homonoia*) konstrukcióját erősítik a „példátlan erejű összefogás”, vagy éppen a „nemzeti együttműködés rendszere” kifejezések is.⁹⁵ A „megújulás” kritériumának tehát az orbáni retorikában van egy már megvalósult feltétele is: az összefogás.

Az egyetértés tételezése teszi különösen alkalmassá ezt a beszédmódot a *moralizálásra*: a dolgok természetének elferdítése nemcsak *hiba*, hanem morális tartalmat hordozó *bűn* az Orbán-féle diskurzusban: „Ez [ti. az „ország eladósítása”] az a bűn, ami az elmúlt nyolc év szocialista kormányainak lelkét terheli, [...] ez az a bűn, amely emberek millióinak életét tette tönkre, hozott magával nyomorúságot, kiszolgáltatottságot és reménytelenséget.”⁹⁶ A probléma tárgya tehát a „kizökent igazság”⁹⁷. Orbán ítélete pedig

⁹² Miniszterelnök-jelölti expoé 2010. május 25-én.

⁹³ Expoé 2010. november 15-én.

⁹⁴ Itt is megjelenik az erős kontraszt a diskurzus két idősíkjá és azok szereplői között: míg a magyar nép azonossá válik a megválasztott törvényhozóval, addig az előző, baloldali kormányok kapcsán a miniszterelnök kijelenti: „A hitelek az előző kormányok vették fel, nem az emberek.” (Napirend előtti felszólalás 2011. február 14-én.)

⁹⁵ Napirend előtti felszólalás 2011. február 14-én; illetve miniszterelnök-jelölti expoé 2010. május 25-én.

⁹⁶ Uo. □ Az eladósodás morális oldalának kérdése előkerül 2010. július 22-i napirend előtti felszólalásában is: „Ez [ti. az ország adósságállományának növekedése 2002 után] nem egy végzetes dolog volt; rossz emberi, rossz politikai döntések következménye. Bűn! Bűn az egész országgal szemben, és különösen bűn az idősekkel és a fiatal nemzedékkel szemben, tisztelt hölgyeim és uraim.”

ebben a logikai konstrukcióban nem pusztán a saját véleménye: ő a nép által meghozott ítéletet mondja ki: a nép ugyanis megdöntötte a régi rendszert.⁹⁸

2.3.2. A „háborús miniszterelnök”

Az előzőekben megkíséreltünk rámutatni, hogy az orbáni válságkonstrukció egyik eleme, hogy a válságot a politikai berendezkedés válságaként értelmezi és kommunikálja; a rossz berendezkedés tette lehetővé, hogy egy káros gondolkodásmód érvényre jusson; a válság megoldásához tehát egy *törvényhozóra* van szükség, a válságkezelés maga a törvényhozás folyamata.

Úgy véljük, hogy a válságkezelés másik, hangsúlyosan jelenlévő, metaforikus értelmezése az orbáni retorikában nem más, mint annak háborúként, harcként való láttatása:

Összességében tehát azt mondhatom, bármennyi akadályt is látunk még magunk előtt tornyosulni, nem torpanhatunk meg. Mindennek, valamennyi eddig elvégzett munkánknak akkor és csak akkor van értelme, ha befejezzük, ha végigvisszük Magyarország *megújítását*. Ezért vissza kell verni minden olyan *támadást*, amely a görög útra sodorhatná Magyarországot. *Meg kell védenünk az embereket*, keményen ki kell állnunk a magyar megoldások mellett, [...] és véletlenül sem elbizonytalanodni vagy megtorpanni, mert ez vezet a *görög útra*, a *bukás útjára*. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]⁹⁹

A válságkezelés tehát nemcsak törvényhozás, hanem harc is, amelynek során támadásokat kell visszaverni. A harcnak pedig két lehetséges végkimenetele van: győzelem vagy elbukás, azaz: „megújulás”, vagy „görög út”.

A harcnak véleményünk szerint két, egymással szorosan összefonódó aspektusa van: a kettő nem is választható szét egymástól teljesen, mi azonban az analízis kedvéért megkíséreljük külön tárgyalni őket. Egyfelől harcolni kell a közérdek érvényre juttatásáért a magánérdekekkel szemben. Ahogy azt korábban láthattuk, a régi berendezkedést írta le úgy Orbán, mint ahol az utóbbi korlátlanul felülírhatta az előbbi. Ilyen értelemben tehát a harc múlt és jövő, a „rég világ” és az „új világ” harca is egyben:

Innen üzenjük, senkinek nem fogjuk hagyni, hogy a *jövő útjáról* letérítsen minket, nem fogjuk hagyni, hogy Magyarország visszasodródjon a *görög útra*. Készen állunk arra, hogy megvívjuk a

⁹⁷ Napirend előtti felszólalás 2011. február 14-én.

⁹⁸ „A magyar választók ezt a rendszert megdöntötték áprilisban, és alapítottak helyette egy újat.” (Napirend előtti felszólalás 2010. október 11-én.)

⁹⁹ Napirend előtti felszólalás 2011. szeptember 12-én.

Fidesz történetének legnagyobb küzdelmét, megvívjuk a *múlt hibáival* és azokkal, akik ma is védelmezik a múlt hibáit. Ne legyen kétségetek, vannak, akik vissza akarják fordítani Magyarországot. *Vannak, akik jól jártak*, miközben Magyarország szenvedett. *Vannak, akik jól jártak*, miközben milliók veszítették el munkájuk gyümölcsét, kényszerültek felélni tartalékaikat, és sodródtak családotul a tönk szélére. *Vannak, akik jól jártak*, miközben az embereknek a gatyájuk is ráment, hogy biztosítsák pusztá létfenntartásukat. *Vannak, akik degeszre keresték magukat* azon, hogy az országot a feje búbjáig eladósították. Ne legyen kétségetek, vannak, akik a jövő útjáról a görög útra akarják terelni Magyarországot, arra az útra, amely kényszerprivatizációhoz, az ország vagyonának eladásához, radikális bércsökkenéshez, százezrek elbocsátásához, adóemeléshez, új adók kivetéséhez és elszegényedéshez vezet. Mi a *jövő útján* végig fogunk menni, akár tetszik ez a *múlt embereinek itthon és külföldön*, akár nem. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]¹⁰⁰

A harc ezen aspektusában tehát az ellenség a túlterjeszkedő magánérdek, a „múlt emberei”, akik a „régiben világban” mindig „jól jártak”. Ilyen értelemben ellenségek a „régiben világhoz” tartozó spekulánsok, illetve a helytelen szerepfelfogású bankok. Utóbbiak azonban sokkal inkább csak ellenfelek, mivel „szükség van jó bankokra”, a probléma ott kezdődik, amikor azok „saját veszteségeiket [...] az emberekkel akarják kifizettetni”.¹⁰¹ Sőt, az ellenségek köre ennél sokkal tágabb: tulajdonképpen mindenki közük tartozik, aki az „új világot”, a „jövő útját” veszélyezteti. A „háborús miniszterelnök” egyik feladata, véljük, a törvényhozó feladatának folytatása az orbáni konstrukcióban: a helyreállított rend megvédelmezése.

A harc másik aspektusában pedig kifejezetten *szabadságharc*. A nemzeti önrendelkezés fontosságának hangsúlyozása, értéknek tételezése és a válságkezelés közötti összekötő kapocs az, hogy – mint már korábban tárgyaltuk – Orbán szerint elvesztek a korábbi orientációs pontok: a válság kezelése során tehát nincsen követendő európai minta. Ezzel szemben úgy véli, hogy sok tekintetben a magyar megoldások lehetnek minták Európa számára.¹⁰² A válságkezelés magyar útjáért tehát nemcsak azért kell harcolni, mert magyar, hanem azért is, mert pillanatnyilag egy másik útról sem állítható, hogy jobb lenne nála. A „jövő útja” tehát a saját út, ennek alternatívája pedig – ahogy az a fentebbi idézetben is látszik – a „görög út”.

¹⁰⁰ Beszéd a Fidesz XXIV. kongresszusán, 2011. július 3-án.

¹⁰¹ Napirend előtti felszólalás 2011. október 24-én.

¹⁰² Vö. például: „Európában is megújulási verseny vette kezdetét. Ebben a versenyben mi, magyarok, bár körhátránnyal indultunk, jelenleg jól állunk, néhány tekintetben úttörőnek számítunk. Mi ebben az évben már olyan jelentős változásokat vittünk véghez, amelyeket Európa más országaiban és az uniós tanácskozásokon most kezdenek fontolóra venni; olyan változásokon vagyunk túl, amelyek másoknál súlyos megrázkódtatást, politikai földindulást idéztek elő.” - Expozé 2010. november 15-én.

Orbán megszemélyesített ellensége pedig az azért való harcban, hogy az ország saját útját járhasa, az államadósság. A megszemélyesítésen túl ez azonban sokkal inkább eszköz az ellenségek kezében: „egy nemzetet kétféleképpen lehet leigázni: karddal és adóssággal”.¹⁰³ Az előbb említett ellenségek mellett itt mások ellen is harcolni kell szükség esetén: megjelennek a „politikai idegenek” is. Ők olyan külső szereplők, akik rájuk nem tartozó dolgokba akarnak beleavatkozni: legyen az akár az IMF,¹⁰⁴ akár Brüsszel.¹⁰⁵ Utóbbiak – főleg Brüsszel – az orbáni konstrukcióban megváltozott szerepben jelennek meg „hagyományos” felfogásukhoz képest: „példaadó idegenből” mintegy „fenyegető idegenné” változnak át.¹⁰⁶ Ahogy már korábban idéztük, a válság után a nyugati minták Orbán szerint sok tekintetben elvesztették orientáló erejüket, immár „nincsenek kitaposott ösvények” – ebből következően pedig az említett szervezeteknek nincs legitimitásuk a válság magyarországi kezelésébe való beleszólásra.

A fentebb tárgyalt harcok megvívása pedig Orbán konstrukciójában egészen új vezetői mentalitást kíván:

A vadállat, amit *válságnak* hívunk, nem más, mint a természet törvényének megnyilvánulása, amely kijózanít, amikor az ember rossz útra téved, és velünk, nyugatiakkal ez történt. Egyre kevesebben dolgoztunk, mégis egyre többet költöttünk, és *leginkább leszoktunk arról, hogy kiálljunk magunkért*. A nyugati világ nem állt ki a saját értékeikért, nem állt ki keresztény gyökereiért, nem állt ki a keresztény hagyományaiért, inkább hagyta magát lebeszélni ezek fontosságáról. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]

Az önfeladás (nevezzük így), vagy túlzott kompromisszumkészség mint politikai vezetői mentalitás tehát Orbán szerint a válság egyik fő okozója. Mivel Orbán mindig hangsúlyozza az európai és a magyarországi válság hasonló természetét, nem elrugaskodott gondolat feltételezni: ami a fentebbi idézetben igaz Európára, az igaz Magyarországra is. Olyan vezetőre és olyan pártra van tehát szükség, aki vállalja a harcokat, a konfrontációt, mivel:

¹⁰³ Ünnepi beszéd 2011. március 15-én. – Ez a megállapítás hasonló formában több helyen is előkerül Orbánnál, vö. pl. 2011. június 27-i napirend előtti hozzászólásával.

¹⁰⁴ Jó lett volna, hogyha a Valutaalap és más nemzetközi pénzügyi szervezetek támogatják Magyarország gazdaságpolitikáját néhány hónappal ezelőtt, de nem tették. Kifejezetten, a legvehemensebben tiltakoztak a bankadó ellen, a multiadók ellen, az adócsökkentés ellen, a nyugdíjtőzsde fölszámolása ellen, hogy csak néhány dolgot mondjak. – Napirend előtti hozzászólás 2011. június 27-én.

¹⁰⁵ „...nem túrtuk el 48-ban, hogy Bécsből diktáljanak nekünk, nem túrtuk el 56-ban és 1990-ben sem, hogy Moszkvából diktáljanak. Most sem hagyjuk, hogy Brüsszelből vagy bárhonnan bárki is diktáljon nekünk.” - Ünnepi beszéd 2011. március 15-én.

¹⁰⁶ A „politikai idegen”, „példaadó idegen” és a „fenyegető” vagy „ellenséges idegen” Szabó Márton kategóriái. – Vö.: SZABÓ 2003, 152.

... a nehézségekkel való szembenézést nem lehet megúsni, a vitákat és a konfliktusokat vállalni kell, és becsülettel végig kell őket harcolni. [...] Higgyék el nekem, hogy a szolgálalkúságnak soha sehol még más jutalma nem volt, mint a szolgaság, a történelem ebben nem ismer kivételt. [...] Függetlenség és szabadság csak azoknak való, akik kiállnak érte és megharcolnak érte.¹⁰⁷

Amint azt a hétköznapi ember is tudja, a háború megnyeréséhez tapasztalt és konfliktusvállaló hadvezérre van szükség: „őreg katonára”, aki „nem először szagol lőporfüstöt”.¹⁰⁸ Ez a kritérium tehát teljesen egybevág a miniszterelnök önmeghatározásával. Az önmeghatározás és a válságkonstrukció egymáshoz igazodnak, Orbán tulajdonképpen „ajánlja magát”. A tapasztalt hadvezér mellett pedig nyilván harcedzett vezérkarnak kell állnia: ebből a szempontból figyelemreméltó Orbánnak a Fidesz kongresszusán elmondott beszéde, amelyben pártja elvei tekintetében megalkuvást nem ismerő, konfliktusokat vállaló természetét hangsúlyozza. A Fidesz története kis túlzással majdhogynem háborús krónikaként jelenik meg a miniszterelnök pártkongresszuson elmondott beszédében:

Hol gumibottal, hol fenyegetéssel, hol gumilövedékkel, vagy éppen külföldre kiszervezett támadásokkal, lejárató kampánnyal [próbálták eltántorítani a Fideszt elveitől, céljaitól – a szerzők]. De nem hagytuk magunkat, minden küzdelmünket végigvittük, minden harcunkat megharcoltuk.¹⁰⁹

A válságkezelés harcként való beállítása, és Orbán Viktor önmagáról és pártjáról adott jellemzése tehát tökéletesen egybevág. A Fidesz története és Orbán eddigi politikai karrierje, tapasztalata és konfliktusvállaló politikusi alkata által válik hitelessé a „háborús miniszterelnök” diszkurzív eljárása: a törvényhozó szerepe mellett ez a másik karakter is azt hivatott bizonyítani, hogy Orbán az alkalmas ember a válság kezelésére.

A „háborús miniszterelnök” diszkurzív eljárásában az „önmagunkért való kiállás” kritériumát az új berendezkedés, a „jövő útja” (azaz a törvényhozó által megalkotott új berendezkedés) megvédelmezésének feltétele konkretizálja, míg a „függetlenség és szabadság” kritériumát az a Békemenettől átvett jelmondat kondicionálja sűrített módon, amely szerint „nem leszünk gyarmat”.¹¹⁰ A harc diszkurzív megjelenítésében tulajdonképpen elkülöníthető egy harmadik, még konkrétabb szint is, a „feltételek feltételei”: ez pedig az

¹⁰⁷ Napirend előtti hozzászólás 2011. április 4-én.

¹⁰⁸ Interjú az MTI-nek 2012. január 6-án.

¹⁰⁹ Beszéd a Fidesz XXIV. kongresszusán, 2011. július 3-án

¹¹⁰ Ünnepi beszéd 2012. március 15-én.

egyes konkrét támadók (ellenségek, ellenfelek vagy idegenek) megnevezése, és a nekik szóló „hadüzenet”.¹¹¹

2.3.3. A szerepek és a nyelv

A fentebbiekben azt a két *diszkurzív eljárást*, avagy „szerepet” kíséreltük meg bemutatni, amelyek véleményünk szerint a legmeghatározóbbak voltak Orbán Viktor általunk olvasott beszédeiben. Nem állítjuk, hogy a beszédekben ne lehetne felfedezni továbbiakat, és természetesen a szerepek határainak meghúzása is sok tekintetben önkényes. Az elemzésünkben helyet kapó két diszkurzív eljárás alapján azonban már kísérletet tehetünk arra, hogy rekonstruáljuk azt a *diszkurzív stratégiát*, amelyet Orbán alkalmaz, avagy azt a *politikai nyelvet*, amelyen a válságról beszél.¹¹²

Úgy véljük, hogy a keresett nyelv, amely az orbáni válságkonstrukció diszkurzív eljárásait meghatározta, nem más, mint a *morál nyelve*: ez kapcsolja össze a törvényhozó és a háborús miniszterelnök figuráját. Szűcs Zoltán Gábor egyik tanulmányában az 1998-as kormányprogram vitáját elemezve jutott arra a következtetésre, hogy a Fidesz „*újkonzervatív forradalmat*” hajtott végre. Ez alatt azt érti, hogy a magyar politikában addig uralkodó – ahogy ő nevezi: *szociologizáló* – politikai nyelv helyére egy olyan nyelvet emelt, amely „a politikai valóságot, annak minden elemét (legyen az személy vagy intézmény, absztrakció vagy gyűjtőfogalom) morális kategóriákkal írja le, és ennek eredményeként minden jelenséget személyes és személyközi viszonyoknak feleltet meg.”¹¹³ Feltételezésünk szerint ez a nyelv uralkodó maradt Orbán Viktor retorikájában 2010 után is – mindössze az 1998-ban még meglévő „forradalmi” jellegét veszítette el, mivel immár korántsem számított újdonságnak. Az azonosság bizonyítására célszerű röviden összevetni Szűcs elemzésének főbb állításait az általunk korábban tett megállapításokkal.

Szűcs rámutat, hogy 1998-ban a Fidesz diskurzusában „a választói felhatalmazást egy olyan kifejezés, a »társadalmi szerződés«, írja le, amely az európai politikai filozófiai tradícióban a politikai közösség (fiktív) alapító aktusát jelöli, vagyis a választások jelentősége mintha egyenesen a politikai közösség és a vele járó morális rend folytonos újr alapításában,

¹¹¹ Szabó Márton rámutat a feltétel diszkurzív kategóriáját elemezve, hogy az „*ideiglenes és lokális*”, azaz egy feltételből a beszédsszituáció függvényében könnyen válhat kritérium: így jöhetnek létre a „*feltételek feltételei*”. (SZABÓ 2003, 220., ill. 222.)

¹¹² A diszkurzív stratégia, mint már említettük, Szabó Márton kategóriája; a *politikai nyelv* kifejezést pedig olyan értelmezésben használjuk, ahogy azt Szűcs Zoltán Gábor teszi 2005-ös, Fideszről szóló tanulmányában: „együtt alkalmazott diszkurzív eljárások adott rendszerét” értve alatta. – SZÜCS 2005, 100.

¹¹³ SZÜCS 2005, 103.

újramegerősítésében állna”.¹¹⁴ A „társadalmi szerződés” kifejezést Orbán 2010-es miniszterelnök-jelölti expozéjában is használja:

Mivel sem a rendszerváltoztatáskor, sem azt követően nem született társadalmi szerződés, nem sikerült lezárni az átmeneti korszakot egészen mostanáig. Ez év április 25-én a választók elsöprő erővel megdöntötték az átmeneti korszak rendszerét, és egyben lerakták egy új rendszer, a nemzeti együttműködés rendszerének alapjait. *Új társadalmi szerződés született*, amely lezárta az átmenet korszakát, és utat nyitott egy új korszak felé. 2010 áprilisában tehát véget ért az átmenet hosszú, küzdelmekkel, megosztottsággal és válságokkal teli 20 éves korszaka, amelyet a szavazófülkékben lezajlott forradalom aktusa zárt le. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]¹¹⁵

A „társadalmi szerződés” tehát 12 év múltán is előkerül, de a kétharmados választási győzelem miatt jóval „konkrétabb” tartalommal megtöltve: a „morális rend újraalapításának” kritériumát ezúttal az alkotmányos berendezkedés megváltoztatása, azaz törvényhozás feltétele konkretizálja.

Szücs az 1998-as retorikában alapvetően három idősíkot különböztet meg: a morális rend múltját; a közelmúltat, amelyben a rend felborult; illetve a jövőt, amelyben helyre kell majd állítani. Később hozzáteszi azonban, hogy „morális rend természetes, és nem történeti karakterű, így a szöveg tulajdonképpeni időhorizontja leszűkül a közelmúlt és a jövő közötti diszkontinuitásra”.¹¹⁶ A 2010 utáni beszédek időszerkezete is ugyanezt a sémát követi: itt a „régí világ” avagy „zűrzavar” kategóriák állnak szemben az „új világ” és a „megújulás” terminusaival. A történeti dimenzió 1998-ban és 2010 után is megjelenik, de a fentebb említett ok – a morális rend ahistorikus természete miatt – egyáltalán nem hangsúlyosan. Az általunk vizsgált időszakban sokkal inkább mintegy „példatárként”: a mai magyarok annyiban 1848 és 1956 örökösei, amennyiben 2010-ben is a morális rend – ahogy korábban neveztük: a „dolgok természete”¹¹⁷ – helyreállítására tettek kísérletet.¹¹⁸

Jelen van továbbá a 2010 utáni beszédmódban is „az egynemű és egyértelmű választói »akarat«, »megbízás«”: mint korábban említettük, a régi rendszert „a magyarok” döntötték

¹¹⁴ Uo., 107.

¹¹⁵ Miniszterelnök-jelölti expozé 2010. május 25-én.

¹¹⁶ SZÜCS 2005, 109.

¹¹⁷ Szücs ugyanezt a sajátosságot így írja le: az „újkonzervatív nyelv a morálisan leírt világot úgy ábrázolja, mint amiben egy egyszerű, világos, könnyen átlátható – természetes, és nem történeti – *rend* uralkodik. A rend világa stabil, [...] a dolgoknak megvan a maguk helye a morális rend világában”. (SZÜCS 2005, 104.)

¹¹⁸ „A mi polgári forradalmaink mindig vértelennek indultak, s csak azért váltak utóbb véressé, mert külső hatalmak megtámadtak bennünket, és így forradalmaink szabadságharcá változtak. *Ez történt 1848-ban és 1956-ban is*. Most a többség, egy soha nem látott többség úgy döntött, hogy az átmenet zűrzavaros évei, a hatalommal való visszaélés nyomasztó évei után *helyreállítsuk a dolgok természetes rendjét*, helyreállítsuk a törvényt, amely mindenkre vonatkozik, amely fölött senki sem állhat.” [A kiemelések tőlünk – a szerzők.] – Miniszterelnök-jelölti expozé 2010. május 25-én.

meg; szintén jelen van 1998-hoz hasonlóan „a választókat és a politikai erőket összefűző közvetlen és morális fogalmakkal leírt viszony”: ez a morális kapcsolat 2010-ben 1848-hoz és 1956-hoz hasonlóan „forradalmiként” jelenik meg; a politikai intézmények nemcsak leértékelődnek, hanem „a válság” egyik okaként jelennek meg, a kétharmados felhatalmazás folytán pedig meg lehet és meg is kell változtatni őket; megmarad továbbá „»az egész ország, az egész nemzet érdekében« kormányzó hatalom képe” is.¹¹⁹

Ezek azok a hasonlóságok, amelyek bemutatása reményeink szerint igazolta azon feltevésünket, hogy az orbáni retorika legfontosabb elemei 1998-ban és 2010 után is azonosak maradtak, pontosabban Orbán Viktor hű maradt az 1998-ban nyelvi téren végrehajtott „újkonzervatív forradalmához”. Ezek után már csak annyi maradt hátra, hogy ezen morális nyelvnek a válság leírására való alkalmazását bemutassuk. Azaz, hogy megvizsgáljuk a válság megkonstruálásának diszkurzív eljárásait (a törvényhozó és a háborús miniszterelnök szerepét) a diszkurzív stratégia (a morál nyelve) felől nézve is.

Az első diszkurzív eljárásban, mint már említettük, a két idősíki feszültsége, a tapasztalati tér és a várakozási horizont közötti távolság teremti meg a megújulásnak, és vele a törvényhozó színrelépésének szükségességét:

Így történik mindig, amikor a hatalom nem képes többé felelősen szólni, *nem tud többé az igazság nyelvén beszélni*, amikor hamis ideákat hirdet, és egyetlen igazi célja a hatalom megtartása. Amikor eluralkodik a felelőtlen cselekvés, az önsorsrontás, a csalás, a könnyű meggazdagodás reménye, akkor érvénybe lép a 48-as eskü. Akkor egyetlen pillanat alatt elviselhetetlenné válik a *zűrzavar*, az igazságtalanság, a sanyargatás, az életfeltételek folyamatos rontása. Ilyenkor a magyarok összeszedik magukat, kiállnak a hazájuk mellett, és bekövetkezik Magyarország teljes megújulása. Miként bekövetkezett 1848-ban is, amely mindmáig a magyarság újkori történelmének legsikeresebb *megújulását* hozta el. [A kiemelések tőlünk – a szerzők.]¹²⁰

A fenti leírás a morális válság paradigmátikus esetét ábrázolja: a „régí világ” régí gondolkodásmódja azért kell, hogy elenyésszen, mivel „nem tud többé az igazság nyelvén beszélni”, azaz erkölcselenné vált.

Az emberek által a válság megoldásával megbízott törvényhozó ezzel szemben birtokában van ennek a nyelvnek: ő tehát képes – ahogy korábban idéztük – helyreállítani a „kizökkent igazságot”, és „olyan országgá alakítani a hazát, ahol nem fordulhat elő többé,

¹¹⁹ „Az új rendszerben a kormánynak az ország háromharmadát, a teljes magyar nemzetet kell képviselnie, és tudomásul kell vennie, hogy a demokratikusan létrejött nemzeti egységnek természetes része az ellenzék is, mégpedig ellenzékként, tehát az eltérő álláspontok és vélemények szószólójaként.” - Miniszterelnök-jelölti expozé 2010. május 25-én. □ A fentebb felsorolt sajátosságokhoz lásd: SZÜCS 2005, 106.

¹²⁰ Ünnepi beszéd 2011. március 15-én.

hogy a szabályok ellenkezzenek az emberek alapvető igazságérzetével.” A várakozási horizont kívánatos volta elsősorban éppen morális tartalmából következik: az „új világ” az orbáni konstrukcióban olyan hely, ahol érvényesül az igazságosság, „ismét meg lehet majd bízni az adott szóban, a munkának becsülete lesz, a bűn elnyeri a büntetését, az érdem a jutalmát.”¹²¹ Úgy véljük, a morál nyelve felől nézve a törvényhozó diszkurzív stratégiáját, talán még világosabbá válhat, hogy miért *éppen* a szolóni törvényhozást használtuk analógiának: a káoszból rendet teremtő, a magánérdekek uralta és „fakciózás” által sújtott, szerepét betölteni nem tudó *polis* természetét helyreállító törvényhozó tevékenysége szintén morális tartalmat hordoz. A görög törvényhozó *toposz*ában tehát csakúgy, mint az orbáni retorikában, a törvényhozás mást és többet jelent, mint mondjuk a „hatékonyság növelését”, vagy éppen a „korszellemhez igazodást”, a „haladást”. Az az Orbán által többször hangoztatott tézis, miszerint az orientációs pontok elvesztek, „nincs kinek a példáját követnünk”, csak még jobban megerősíti a közvetlenül az igazságossághoz fordulás „újkonzervatív” igényét.

A törvényhozóhoz hasonlóan a háborús miniszterelnök is a morál nyelvén beszél. Ez már szerepéből is automatikusan következik, hiszen a harc az erkölcsi tartalmat hordozó „új világ” megvédéséért folyik. Az „emberekért való kiállás” visszatérő motívuma is ebbe a keretbe illeszkedik.¹²² Továbbá az „új világ” elleni támadások is rendelkeznek – természetesen ellentétes előjelű - erkölcsi minőséggel: azok „alantasak és hazugok”,¹²³ mivel önös érdek áll mögöttük: a túlterjeszkedő magánérdekek „rég világát” akarják visszahozni. Ebben a kontextusban tehát Orbán korábban már idézett harcias kijelentésével, amely szerint „mi a *jövő útján* végig fogunk menni, akár tetszik ez a *múlt embereinek itthon és külföldön*, akár nem”,¹²⁴ nemcsak a harcias, konfrontatív politikai stílus mellett foglal állást, hanem a morális helytállás melletti elköteleződését is demonstrálni akarja.

Eddigi fejtegetéseinket összegezve: úgy véljük, hogy Orbán Viktor számára a válság elsősorban politikai probléma – értve ez alatt azt, hogy megoldása nem a „szakértők”, közgazdászok, hanem a politikusok feladata. Ez egyrésztől következik praxis és teória eltérő természetéből,¹²⁵ főként pedig abból, hogy az általa felállított konstrukcióban a válság

¹²¹ Uo.

¹²² A Fidesz kongresszusán elmondott beszédében, miután hosszan sorolja a „kiállás” példáit, így jellemzi pártja jelenlegi arculatát: „Ideológiai, elméleti és értelmiségi párt helyett az emberek melletti kiállás pártja lettünk.” - Beszéd a Fidesz XXIV. kongresszusán, 2011. július 3-án.

¹²³ Ünnepi beszéd 2011. március 15-én.

¹²⁴ Beszéd a Fidesz XXIV. kongresszusán, 2011. július 3-án.

¹²⁵ Az 1998-2002-es kormányzására visszaemlékezve így állítja szembe saját politikai tapasztalatát az elméleti emberek elképzeléseivel: „Amikor megindítottuk az új gazdaságpolitikát, az első év végén [...] elmondták egyébként briliáns elmék és tiszteletre méltó közgazdászok, hogy az, amit csinálunk, az nem

terjedelme jóval túllép a gazdaság szféráján: a politikai közösség alapvető kérdéseit érinti, középpontjában pedig a „hogyan élünk?” kérdése áll.

Röviden tehát azt mondhatjuk: Orbán reflektál a válság gazdasági oldalára, azonban nem ezt tematizálja, hanem a morál nyelvéhez fordulva kísérli meg annak megmagyarázását, teremtve magának egyszersmind legitimitást, mint válságkezelő törvényhozó, és mint a morális alapokon nyugvó új berendezkedést védő „háborús miniszterelnök”.

lehetséges. Ezt mondták, ugyanis olyan célokat tűztünk ki, amelyeket a közgazdasági tankönyvek szerint egyszerre nem lehet elérni. [...] És nekem ilyenkor mindig eszembe jut az az okos zoológiai okfejtés, amely bebizonyítja a darázsról annak tömege, súlya, szárnymérete alapján, hogy ilyen lény nem létezhet, de ha létezik is, repülni biztosan nem tud, mert nem tudja legyőzni a fizika törvényeit. A helyzet az, hogy a darázs repül.” – Napirend előtti felszólalás 2011. szeptember 12-én.

3. Konklúzió

A szobrokat törő „örült” utáni nyomozása során Sherlock Holmesban egyre inkább megerősödött az a feltételezés, hogy az elkövető elrejtett valamit egy Napóleon-öntvénybe – csak éppen elfelejtette megjelölni, hogy melyikbe. Emiatt keresi tehát fel a sorozat darabjait, és töri össze valamennyit. Sejtése csak erősödött, amikor kiderült, hogy a feltételezett tettes egy gipszöntő műhely munkása volt. Végül, amikor egy kivételével az összes szobor megsemmisült, Holmesnak pedig sikerült megszereznie az utolsó öntvényt, az ügy döntő fázisba érkezett.

Amikor a látogatónk eltávozott, minden figyelmünk Holmes mozdulataira szegeződött. Elővett egy tiszta fehér abroszt a fiókból, és az asztalra terítette. Azután a közepére tette új szerzeményét [a már említett utolsó öntvényt – a szerzők.], fogta ólomvégű lovaglópalcáját, és egy erős ütést mért rá. A szobor darabokra tört, Holmes pedig buzgón a törmelék fölé hajolt. A következő pillanatban nagy diadalüvöltéssel felemelt egy darabka gipszet, amelyben egy kerek, fekete tárgy ült, mint pudingban a szilva.

-Uraim – ujjongott. – Hadd mutassam be önöknek a Borgia híres fekete gyöngyét!¹²⁶

*

Dolgozatunk végére nem maradt más feladatunk, mint a „válságkonstrukciók” természetére vonatkozó azon következtetések levonása, amelyek empirikus vizsgálatainkból következnek. Megítélésük szerint a válságkonstrukciók – illetőleg megkockáztatjuk: bármilyen más témájú valóságkonstrukciók – jellemzői a következőkben foglalhatóak össze:

a.) *plurálisak*, abban az értelemben, hogy nem létezik a válságnak egy „adekvát” megkonstruálása: ehelyett válságkonstrukciókról beszélhetünk;¹²⁷

b.) *korlátozottan önkényesek*, értve ez alatt azt, hogy a beszélőnek nagy mozgástere van a konstruálásban, azonban a nagy mozgástér nem korlátlan, mivel hitelessége megteremtése érdekében figyelembe kell vennie a *pragmata* világában lezajló eseményekről

¹²⁶ DOYLE 2007, 611.

¹²⁷ Ez egybecseng a politikai gondolkodás plurális voltával: „a politikában mindig kell legyen megosztottság [...] s azért van megosztottság [...] mert a politika szereplői úgy gondolják, hogy léteznek alternatívák” – fogalmaz Schlett István. (SCHLETT 2009/10, I., 28.)

mások által kialakított elképzeléseket. Ezt a tételt támasztja alá, hogy Orbán, bár a válságot elsősorban nem gazdasági természetűként ábrázolja, mégis kénytelen reflektálni annak egyértelműen gazdasági vonásaira is. A másik oldalon pedig: bár Bajnai számára a válságkezelés gazdasági probléma, ő is beszél „politikai válság”-ról, még ha ennek terjedelme nála radikálisan különbözik is az orbáni elképzeléstől.¹²⁸

Egy-egy konstrukció tehát bizonyos fokig „dialógusra” van kényszerítve más konstrukciókkal (még ha ez „süketek párbeszéde” is), másfelől pedig ügyelnie kell a politikai közösség közös tapasztalatára is.

c.) *instrumentálisak*, azaz *eszközszerűek*, annyiban mindenféleképpen, hogy a politikusok a válság képét a saját karakterükhöz igazítják. A válságról való beszéd tehát nem öncél, vagy legalábbis legnagyobbbrészt nem az. Mint ahogyan *A hat Napóleon* történetében sem az öncélú rombolás vezette az elkövetőt, hanem valami rendkívül értékeset keresett a szobrokba rejtve. A politikus esetében Borgiák fekete gyöngye nem más, mint a *hitelesség*. Ezt akarják megteremteni saját maguk számára, amikor a válságról beszélnek. Az már a politikusi karakterek sokféleségéből adódik, hogy a hitelesség kritériuma más és más feltételek mellett konkretizálódik.

Orbán karakteres, „megosztó” politikusi karakteréhez jól illeszkedett a válságkezelés harcként való láttatása, a Fidesz elsőprő választási győzelme és az 1998 óta használt újkonzervatív nyelvezet pedig mintegy tálcán kínálta a politikai berendezkedést morális alapokon újjáformáló *nomothetész* figuráját. Ennek megfelelően Orbán is igyekezett megfelelő karakterjegyeit középpontba állítani: önreflexiójában saját maga „öreg katonaként”, a Fidesz pedig az elvekért való harc pártjaként jeleneik meg; másfelől pedig azt sugalmazza, hogy a kétharmados győzelem egyértelmű megbízás a rendszer átalakítására, ő maga pedig alkalmas is erre, mivel beszéli az „igazság nyelvét”. Bajnai Gordon személyes karakteréből, habitusából adódóan egészen más szerep eljátszására alkalmas. Ezért az ő értelmezésében a válság technikai jellegű problémaként jelenik meg, amit kizárólag egy képzett válságkezelő képes megoldani. A rendkívüli helyzet hívja életre a *dictator* karakterét és vele a szakértői szerepet.

d.) *valóságalkítóak*, azaz nevükhöz híven nemcsak leírnak, hanem konstruálnak is;

e.) *korlátozott érvényességűek*, érte ez alatt azt, hogy csak bizonyos előfeltevések, politikai nyelvek felől nézve tűnnek értelmesnek. Ezzel kapcsolatban megemlítendő egy fontos, ám egy TDK-dolgozat keretein jóval túlmutató probléma, a politikai diskurzusok

¹²⁸ Mint említettük, Bajnai a „politikai válság”-ot a „szakértői kormány” megalakulásával megoldottnak tekintette; Orbánnál ezzel szemben az „új világ” létrehozásához és megvédelmezéséhez kötődött.

közötti párbeszéd lehetőségének kérdése. Úgy véljük, hogy a wittgensteini megközelítés alapján a nyelvjátékok között *elvben lehetséges* az „átjárás”, azaz a párbeszéd, bár ez kétségtelenül komoly megértési hajlandóságot feltételez a beszélgetők részéről.¹²⁹ Az általunk empirikusan vizsgált koncepciókat azonban sokkal éreztük egymástól különböző, oakeshotti értelemben vett *móduszoknak*, amelyek a politikai valóság autonóm értelmezési keretei, mindazonáltal más-más kérdésekre (esetünkben: „mi a szakszerű?” illetve „mi a helyes?”) keresik a választ; ebből adódóan az egyik megközelítésmód érvei a másik számára alapvetően *irrelevánsak*.¹³⁰ Ilyen értelemben pedig legfeljebb egymás mellett való elbeszélés lehetséges közöttük. Jó példa erre, hogy bár Orbán Viktornál, mint korábban idéztük, megjelenik a reflexió a gondolkodásmódok különbségére, azonban rögtön el is utasítja a közgazdasági avagy „szakértői” racionalitást, rámutatva annak életidegenségére. („A helyzet az, hogy a darázs repül.”) Hangsúlyozzuk: ez a megállapításunk nem általános érvényű, kizárólag empirikusan vizsgált példáinkra vonatkozik.

A fentebbi idézetből pedig az is látszik, hogy a különböző politikai diskurzusok egymás *határfeltételei*: ha érdemi vitára nem is feltétlenül, elhatárolódásra mindenképpen felhasználják egymást.

f.) mivel nincsen semmiféle *scientia scientiarum*, amely érvényességük felől dönthetne, elfogadhatóságuk elsődleges mércéje *koherenciájuk* (a korlátozott önkényesség megszorításának figyelembevétel). Ahogy az dolgozatunk empirikus részéből remélhetőleg kiderült, a maga nemében mindkét konstrukció koherens és konzisztens: Orbán és Bajnai többnyire mindig ugyanarra futatja ki beszédeit – ez tette lehetővé számunkra, hogy egy-egy beszéd elemzése helyett magát a több beszédből álló *konstrukciót* elemezzük. Mondhatjuk: annyiban mindenképpen koherensek és konzisztensek (avagy konzekvensek), amennyire a politikai gondolkodás termékei egyáltalán azok lehetnek.¹³¹

Reményeink szerint sikerült az elméleti belátásokat és az empirikus vizsgálatokat vegyítve hozzájárulnunk a válságról alkotott nyelvi konstrukciók sajátosságainak feltárásához. Reméljük továbbá azt is, hogy ezáltal sikerült meggyőző érveket állítanunk a (közgazdaság)tudomány egy sajátos felfogásával szemben.

¹²⁹ Wittgenstein nyelvjáték-koncepciójának ilyen interpretációjához vö. SCHNEIDER 2002, 111-120. – A problémával kapcsolatban lásd dolgozatunk mellékletét.

¹³⁰ „Between these worlds [ti. a móduszok között – a szerzők], then, there can be neither dispute nor agreement; they are wholly irrelevant to one another. And an argument or an inference which pretended to pass from one world to another would be the pattern of all forms of *ignoratio elenchi*.” (OAKESHOTT 1966, 327.)

¹³¹ Vö. SCHLETT 2009/10, I., 27-28.

Melléklet

A wittgensteini megközelítésmód és a relativizmus problémája

Megközelítésmódunkkal kapcsolatban felmerülhet a relativizmus problémája, megítélésünk szerint két vonatkozásban: egyrészt a tudós és a vizsgálati tárgyak viszonyának aspektusában, másfelől a vizsgált koncepciók egymáshoz való viszonyának szemszögéből. Kezdjük az előbbivel.

Mivel kérdésfeltevésünk nem morálfilozófiai, hanem tudományos (értve ezalatt a megértésre való törekvést), ebben az aspektusban akkor jelentkezhethet probléma, ha a megértéshez szükséges empátián túl valamiféle dogmatikus értékmentesség-koncepcióhoz ragaszkodva homályban maradna előttünk a vizsgálati tárgy valamilyen fontos aspektusa.¹³² Gondolunk itt leginkább a valóságkonstrukciók összemérhetőségének problémájára. Megítélésünk szerint az általunk kiindulópontnak választott elméleti bázis alapján nincs lehetőségünk az egyes konstrukciók „rangsorolására”, azaz annak eldöntésére, hogy melyikük a „jobb”. Van azonban jó és rossz konstrukciók elkülönítésére. Ennek mércéje a dolgozat gondolatmenetéből kiköveztethető: rossz valóságkonstrukció az, amely olyan mértékben kerül ellentmondásba a *pragmata* világával, hogy nem tudja megteremteni a követési hajlandóságot az emberekben.

A relativizmus-ellenvetés másik aspektusa a konstrukciók egymáshoz való viszonyára vonatkozik. A nyelvjáték-koncepció logikájából következően maga az „igazság” is konstrukciót válik, amely csak egy nyelvjátékban belül érvényes. Két különböző nyelvjáték „igazság-koncepciója” pedig tekinthető teljességgel *inkommenzurábilisnak*.¹³³ Könnyű belátni, hogy ezáltal megszűnhet a jó életről való eszmecsere lehetősége. Ilyen értelemben lehetséges lenne a wittgensteini koncepciót relativizmussal vádolni.

Ahogy azonban arra Jan Georg Schneider meggyőzően rámutat, az „inkommenzurabilitás-tézis” önellentmondást tartalmaz, mivel azt feltételezi, hogy minden nyelvjátékban csak annak saját, belső mércéje érvényes, ugyanakkor ő maga minden vonatkoztatási rendszeren kívül helyezi magát, és így mutat rá az összes nyelvjáték egymással való összemérhetetlenségére. Ezáltal ugyanolyan dogmatikussá válik, mint a „metafizikai-univerzalista” álláspont. A következtetés: a „relativista” pozíciója ugyanúgy ellentétben áll Wittgenstein nyelvjáték-koncepciójával, mint az „univerzalistaé”. Schneider szerint

¹³² Vö. Leo Strauss Max Weber elleni érvelésével: STRAUSS 1999, 42-44.

¹³³ SCHNEIDER 2002, 112-113.

„relativizmus” helyett célszerűbb a nézőpontok „relativitásáról” beszélni, értve ez alatt azt, hogy az egyes nyelvjátékok közötti megértés lehetősége nincsen *per definitionem* kizárva, már csak a köztük fennálló családi hasonlóságok miatt sem. A megértés azonban előfeltételez bizonyos fokú nyitottságot és készséget a megértésre.¹³⁴ A megértés lehetősége tehát elvben adott, azonban – és ezt már mi tesszük hozzá – ez a megértés sem nem egyszerű feladat, sem nem magától értetődő. Egyfelől azért, mivel Wittgenstein nyelvjátékai bizonyos életformákhoz kapcsolódnak; a megértéshez tehát nem pusztán nyelvi választóvonalakat kell átlépni.¹³⁵ Másfelől felvethető korlátozó tényezőként a jelenkori politikai szövegek funkciója is, amely megítélésünk szerint elsősorban a követési hajlandóság megteremtésében áll, nem pedig a többi beszélő racionális meggyőzésében.

¹³⁴ Az itt leírt gondolatmenetet lásd: SCHNEIDER 2002, 111-120. – „[...] es kann aber Annäherungen zwischen verschiedenartigen Sprachspielen geben, Familienähnlichkeiten können aufgedeckt, Brücken können gebaut werden – was natürlich Offenheit und die Bereitschaft für Verständigung voraussetzt.” (Uo., 119.)

¹³⁵ „»Azt mondod tehát, hogy az emberek közti megegyezés dönt arról, hogy mi igaz és mi hamis?« - Igaz és hamis az, amit emberek *mondanak*; a *nyelvet* illetően pedig az emberek összhangban vannak. Ez nem a vélemények egyezése, hanem az életformáé.” (WITTGENSTEIN 1998, 241. §.) – Vö. Szabó Márton leírásával a *beszédközösség elvéről* (SZABÓ 2011, 10.): „Ez [ti. a beszédközösség – a szerzők] nem nyelvtani, hanem társadalmi-politikai közösség, melyet társadalmilag kompetens beszéd konstituál (Bourdieu), és fordítva, bármilyen közösség egyben beszédközösség is: a beszédhasználat és a politikai közösség ugyanazon vonatkozási keret két különböző elnevezése. Másképpen: politika, beszélés, közösség fogalmak ugyanarról szólnak (Arendt), csak eltérő módon, ezért egymás reflexiós kategóriái. Vagyis fel kell tételeznünk, hogy ismereteinknek, cselekedeteinknek és intézményeinknek kulturálisan kötött közösségi előfeltétele és létezése van, amit diszkurzív praxis hordoz (Geertz).”

Felhasznált irodalom

ANKERSMIT 1997	Frank Ankersmit: Aesthetic Politics. Political Philosophy beyond Fact and Value. Stanford, Stanford University Press, 1997.
ARISZTOTELESZ a	Arisztotelész: Az athéni állam. (Fordította: Ritoók Zsigmond.) In: Németh György (szerk.): Államéletrajzok. Budapest, Századvég, 1994. 5-56.
ARISZTOTELESZ b	Arisztotelész: Politika. (Ford.: Szabó Miklós.) Budapest, Gondolat, [1994].
BÉNDEK 2000	Bénde Péter: Wittgenstein a szabálykövetésről. In: Szabó Márton (szerk.): Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. Budapest, Jósöveg, 2000. 10-23.
BLOOR 1996	David Bloor: The question of linguistic idealism revisited. In: The Cambridge Companion to Wittgenstein. Szerk.: Hans Sluga - David G. Stern. Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 354-382.
DOYLE 2007	Sir Arthur Conan Doyle: A hat Napóleon. (Ford.: Nikowitz Oszkár.) In: Sir Arthur Conan Doyle összes Sherlock Holmes története. [Szeged], Szukits, 2007. I. kötet, 599-613.
EDELMAN 2004	Murray Edelman: A politika szimbolikus valósága. (Ford.: Hidas Zoltán) Budapest, L'Harmattan, 2004.
FARKAS – KELEMEN 2002	Farkas Katalin – Kelemen János: Nyelvfilozófia. Budapest, Áron, 2002.
FÖLDI – HAMZA 2010	Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és Intitúciói. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2010.
GYÖRKÖSY – KAPITÁNYFFY – TEGYEY 1993	Györkösy Alajos – Kapitányffy István – Tegye Imre: Ógörög-magyar nagyszótár. Budapest, Akadémiai, 1993.
KOSELLECK 2003a	Reinhart Koselleck: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. (Ford.: Hidas Zoltán) In: Uő: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Budapest, Atlantisz, 2003. 121-145.
KOSELLECK 2003b	Reinhart Koselleck: 'Tapasztalati tér' és 'várokozási horizont' - két történelmi kategória. (Ford.: Hidas Zoltán) In: Uő: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Budapest, Atlantisz, 2003. 401-430.

LIVIUS	Livius: A római nép története a város alapításától I. (Ford.: Kiss Ferencné és Muraközy Gyula) Budapest, Európa, 1982.
NÉMETH 2003	Németh György (szerk.): Görög történelem szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris, 2003.
NEUMER 1989	Neumer Katalin: Utószó. In: Ludwig Wittgenstein: A bizonyosságról. Budapest, Európa, 1989. 189-274.
NEUMER 1991	Neumer Katalin: Határutak. Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról. Budapest, MTA Filozófiai Intézete, 1991.
OAKESHOTT 1966	Michael Oakeshott: Experience and its Modes. [H.n.], Cambridge University Press, 1966.
OAKESHOTT 1999	Michael Oakeshott: Present, Future and Past. In: Uő: On History and Other Essays. Indianapolis, Liberty Press, 1999. 1-48.
OAKESHOTT 2001	Michael Oakeshott: Politikai diskurzus. (Ford.: Molnár Attila Károly.) In: Uő: Politikai racionalizmus. Szerk.: Molnár Attila Károly. Budapest, Új Mandátum, 2001. 175-194.
PÁL 2004	Pál Gábor: Politikai hermeneutika. Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. Budapest, L'Harmattan, 2003. Posztmodern Politológiai. In: Politikatudományi Szemle, 2004/1. 337-348.
PLUTARKHOSZ	Plutarkhosz: Szolón. (Ford.. Máthé Elek) In: Uő: Párhuzamos életrajzok. Budapest, Osiris, 2005. I., 155-190.
SCHLETT 2009/10	Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. I-II. Budapest, Századvég, 2009-2010.
SCHNEIDER 2002	Jan Georg Schneider: Wittgenstein und Platon. Sokratisch-platonische Dialektik im Lichte der wittgensteinschen Sprachspielkonzeption. Freiburg – München, Alber, 2002.
SCHOFIELD 2006	Malcolm Schofield: Plato. Oxford, Oxford University Press, 2006.
STRAUSS 1999	Leo Strauss: Természetjog és történelem. (Ford.: Láncki András) Gödöllő-Máriabesnyő, Pallas-Attraktor, 1999.
SZABÓ 2003	Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Budapest, L'Harmattan, 2003.
SZABÓ 2011	Szabó Márton: Politikai tudáselmélet. [Kézirat, 2011.]

Felhasznált források

(Az utolsó letöltés időpontja valamennyi esetben: 2012. 03.25.)

Gyurcsány Ferenchez

Miniszterelnöki viszontválasz 2008. szeptember 15-én

In: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2006-2010/ 155.szám, 22348. hasáb

<ftp://ftp.parlament.hu/pub/naplo/2006-2010/2008/>

Bajnai Gordonhoz

A 2006-2010-es ciklus parlamenti naplói elérhetők: <ftp://ftp.parlament.hu/pub/naplo/2006-2010/>

Orbán Viktorhoz

Miniszterelnök-jelölti expozé 2010. május 25-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=6&p_felsz=6&p_szoveg=&p_felszig=6

Napirend előtti felszólalás 2010. július 22-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=28&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=2

Napirend előtti felszólalás a parlament 2010. október 11-i ülésén

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=33&p_felsz=6&p_szoveg=v%E1ls%E1g&p_felszig=6

Expozé 2010. november 15-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=46&p_felsz=171&p_szoveg=v%E1ls%E1g&p_felszig=171

Napirend előtti felszólalás 2011. február 14-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=64&p_felsz=8&p_szoveg=v%E1ls%E1g&p_felszig=8

Ünnepi beszéd 2011. március 15-én

http://orbanviktork.hu/beszed/1848_es_2010_is_megujulast_hozott

Napirend előtti felszólalás 2011. április 4-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=82&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=2

Napirend előtti hozzászólás 2011. április 4-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=82&p_felsz=14&p_szoveg=&p_felszig=14

Napirend előtti hozzászólás 2011. június 27-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=104&p_felsz=14&p_szoveg=karddal&p_felszig=14

Beszéd a Fidesz XXIV. kongresszusán, Budapesten 2011. július 3-án

http://orbanviktork.hu/ beszede/kiallunk_magyarorszagert_

Napirend előtti felszólalás 2011. szeptember 12-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=109&p_felsz=2&p_szoveg=v%E1ls%E1g&p_felszig=2

Napirend előtti felszólalás 2011. október 24-én

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=122&p_felsz=10&p_szoveg=v%E1ls%E1g&p_felszig=10

Interjú az MTI-nek 2012. január 6-án

<http://www.origo.hu/itthon/20120108-orban-viktor-interju-valsag-imf-hitel-kulfoldi-kritikak-sajtoszabadsag.html>

Ünnepi beszéd 2012. március 15-én

http://orbanviktork.hu/ beszede/nem_leszunk_gyarmat_